

Edice vědecké studie

TEORIE politických STRAN

PETR FIALA
MAXMILIÁN STRMISKA

BARRISTER & PRINCIPAL

1. Pojem a definice politické strany

Pojem „*politická strana*“ patří k nejméně používaným výrazům politického slovníku a bývá vnímán jako vcelku srozumitelný až samozřejmý. V běžné řeči není nutné toto slovní spojení jakkoli vysvětlovat: mluví-li se o politické straně, je každému posluchači zhruba jasné, co se tím má na mysli. Tato primární srozumitelnost a obecná schopnost rámcově si představit takto označovaný fenomén se však záhy proměňuje a komplikuje, budeme-li požadovat, aby nám uživatelé tento pojem definovali. Pokud nebudeme akceptovat popis konkrétního politického subjektu, ale budeme trvat na obecném vyjádření obsahu pojmu *politická strana*, dostaneme se do těžko řešitelných problémů. Záhy se totiž ukáže, že jednotlivé výklady tohoto univerzálního pojmu se budou značně lišit, a to nejenom ve své normativní složce, ale už i při pokusu o formální deskripci. Tato skutečnost není samozřejmě překážkou pro přirozené užívání pojmu „*politická strana*“ v různých typech společenské komunikace, od běžné konverzace, přes sdělovací prostředky až po jazyk praktické politiky. Avšak je nutno poznamenat, že různé chápání pojmu *politické strany* je spojeno s odlišnými praktickými důsledky, resp. s rozličnými formami přístupu k politické straně a politickému stranictví.¹ Právě neschopnost adekvátním způsobem pojímat fenomén *politické strany* souvisí často s nepochopením úlohy *politické strany* v současné demokratické společnosti a má nezřídka za následek extrémní vnímání *politických stran* v obou krajních pozicích resp. jejich variantách, kterými je na jedné straně až „zbožštění“ *politické strany* a na straně druhé odmítání *politických stran* jako nepotřebných a škodlivých *politických*

subjektů. Otevřenost pojmu „*politické strany*“ a možnost dosazovat do něj různé obsahy tak sice podporuje některé problémy, jež jsou v moderních demokraciích s fungováním a akceptací *politických stran* spojeny, ale vcelku nepředstavuje zásadnější překážku pro jeho užívání širokou veřejností v různých kontextech a není ani příčinou žádných závažnějších obtíží.

Mnohem složitější je však situace *politické vědy*, od níž se přece jen čeká, že je schopna nabídnout adekvátní výklad pojmu *politická strana* a přinést uspokojivou definici, jež by zahrнула všechny podstatné aspekty tohoto fenoménu. *Politologie* však na tom v této věci není o mnoho lépe a také ona má s pojmem a definicí *politické strany* nemalé obtíže. Zatímco však pro běžného uživatele nevznikají z nejasnosti pojmu *politická strana* žádné závažnější problémy, je pro *politologii* – nebo alespoň pro její část – tento stav traumatizující, a proto se opakovaně řada autorů pokouší nabídnout nové a nové definice pojmu *politické strany* a dospět tak k definici obecné, která by měla svého druhu absolutní platnost. Pokusme se nyní podívat na možnosti a limity tohoto hledání a na výsledky, jež pokusy o precizaci pojmu „*politická strana*“ přinesly.

A. Etymologická identifikace pojmu

Velmi důležité pro hledání významu pojmu *politická strana* je původ slova *strana*, který mnoho signalizuje o tom, čím *politická strana* vlastně je. Ve většině evropských jazyků je označení *politické strany* odvozeno od latinského substantiva *pars* (f.), které znamená díl, část, podíl, stranu atp. Giovanni Sartori sice vztahuje současné označování *politické strany* k verbu *partire* (tedy rozdělovat, dělit),² což je možno považovat za etymologicky poněkud sporné, i když slovesný tvar se na první pohled více podobá dnešnímu znění. Bez ohledu na to však Sartori přesvědčivě a podrobně sleduje derivace vedoucí k současnému pojmenování

politické strany, které z původního latinského základu řada západoevropských jazyků shodně vytvořila. Protože se vcelku nemá smysl zabývat historickými souvislostmi vývoje označení politické strany – i když právě u Sartoriho můžeme vidět, že ani tato dimenze nemusí být vnímána jako marginální³ – spokojme se s konstatováním, že se dnes setkáváme s anglickým slovem *party*, francouzským *parti*, německým *Partei*, italským *partito*, španělským *partido* atd., jež lze všechny odvozovat od výše uvedeného latinského základu. V českém jazyce je to však poněkud složitější: proto tvrdí-li se, že „slovo strana pochází z latinského *pars*“,⁴ je nutno s touto formulací nesouhlasit, jakkoli byla myšlena správně. České slovo strana nemá totiž s latinským *pars* nebo *partire* etymologicky nic společného, protože vychází z praslovanského *stor-na* a souvisí se slovem *stříti* od praslovanského základu *ster*, který má vztah k latinskému *sternere*, což znamená prostírat, rozkládat. Slovo strana v češtině je tedy svým původem spíše blízké pojímům jako prostor, prostranství a nikoliv část nebo díl. Čeština (a odtud i slovenština) je v tomto ovšem spíše výjimečná, protože i jiné slovanské jazyky, které znají odvozeniny od prasl. *stor-na* a hojně je používají (např. ruské *storoná*) je neuplatňují pro označení politické strany. K pojmenování tohoto fenoménu užívají slova odvozená stejně jako v germánských a románských jazycích z latinského základu, která se sem ovšem dostávají spíše přes francouzštinu a němčinu. Proto se např. v ruštině objevuje slovo *partija* nebo v polštině *partia*⁵ atp. Specifičnost češtiny má ten důsledek, že je v mnoha případech velmi obtížné použít slovo strana v jeho politickém významu, aniž by nebylo přidáno adjektivum *politická*, protože je možná nejen záměna s právnickým „smluvní strana“, ale také se stranou „něčeho“ (např. domu), se světovou stranou (sever) atd. Většina ostatních jazyků tento problém neřeší a zpravidla je slovo označující politickou stranu (i když může mít občas i jiné významy) vnímáno jednoznačně a české *strana* se zde rozděluje přinejmenším do dvojic typu *party-side*, *Partei-Seite*, *partija-storoná* apod.⁶

Samozřejmě, že tyto etymologické nuance nelze přeceňovat a jistě z nich není možno vyvozovat závěry v tom smyslu, že odlišný původ označení politické strany vede také k rozdílnému vnímání tohoto fenoménu nebo ke specifickému pojetí politického stranictví. Přece jen však v češtině při interpretaci pojmu politická strana chybí onen jednoznačný signál, že se jedná o část či díl, z čehož v jiných jazycích, kde má toto slovo latinský původ, implicitně vyplývá, že z podobných částí se skládá nějaký *celek*. České označení strana by pak mohlo vést k desintepretaci v tom smyslu, že se jedná jen o okraj či „stranu“ něčeho *jiného*.

B. Část a celek

Zůstaňme prozatím u konstatování, že v různých jazycích se označení politické „strany“ do určité míry blíží významu, že jde o *část* určitého *celku*. To je dobře vyjádřeno vztahem anglických slov *party* a *part*. Na tuto souvislost upozorňuje právě Sartori, který hovoří o *party as part* (i když mezi oběma pojmy diferencuje), a jehož druhá ze tří „racionalizovaných“ premis zní: „A party is *part-of-a-whole*.“⁷ Problém vztahu *části* k *celku* je skutečně v případě politické strany klíčový a jak se později ukáže, má centrální místo ve většině definic, jež se pokoušejí obecně vyjádřit fenomén politické strany. Zpravidla jde totiž o to postihnout, (1.) jaké má ta *část* celku, kterou představuje politická strana, specifikace, tj. co ji odděluje (nebo na základě čeho se sama vyděluje) od zbytku tohoto *celku*, (2.) jaké jsou její charakteristické rysy, (3.) jaký je její vztah k *celku* a (4.) její místo uvnitř *celku*, popř. (5.) jaký je její vztah k jiným *částem* celku. V této souvislosti považujeme za nutné připomenout jednu skutečnost, na niž se při definování politické strany často zapomíná: jakákoliv konstrukce definice politické strany není primárně závislá na tom, jak její tvůrce pohlíží na tento fenomén, ale mnohem více je ovlivněna tím, jak si autor definuje onen *celek* (politický systém,

stát, společnost, národ atd.). Definice *celku* není samozřejmě v definici politické strany obsažena explicitně, nicméně je v jejím pozadí vždy přítomna. Odtud se pak odvíjejí nejen formální charakteristiky, jež jsou v definici politické strany obsaženy, ale především její normativní stránka, jež bývá zpravidla vyjádřena jak v pozitivním či negativním vymezení funkcí politické strany, tak především v postulátech, které jsou na politickou stranu jednotlivými autory kladeny ohledně jejího vztahu k obecnému dobru (blahu), ať už je toto nazýváno jakkoli.

Tento aspekt se objevuje už v klasické definici politické strany, kterou formuloval Edmund Burke v roce 1770, v níž říká, že politická „strana je seskupení lidí, kteří se spojují, aby společnými silami prosazovali národní zájem, a to na základě nějakého konkrétního principu, na němž se všichni shodují“.⁸ Tato Burkeova charakteristika je jedním z oblíbených citátů, jež bývají uváděny na počátku přehledu různých definicí politické strany (činí tak jak G. Sartori,⁹ tak ve svém obsáhlém díle o komparatistice G. Brunner,¹⁰ ve své známé práci o amerických politických stranách F. J. Sorauf¹¹; z českých autorů např. M. Novák¹²), jednak proto, že je v mnoha směrech velmi zdařilá, ale zvláště proto, aby se bylo proti ní možno vymezit. Jde především o problematičnost Burkeho postulátu, že stranám je vlastní úsilí o realizaci společného dobra, jež se v jeho formulaci skrývá pod spojením *national interest*. Kritika Burkeho definice byla ostatně vyjádřena např. ve standardní práci Josepha A. Schumpetera „Capitalism, Socialism and Democracy“, v níž autor odmítá představu E. Burke a „klasické vědy“, že strany jsou skupiny lidí, kteří podle předem dohodnutých principů bojují za „obecné dobro“. Schumpeter považuje tuto racionalizaci za velmi nebezpečnou právě proto, že je lákavá. Strany nabízejí své principy, které jsou ochotny zradit, podobně jako obchodní dům nabízí své zboží, ale obchodní dům nemůže být definován značkami zboží, které prodává, stejně jako politická strana nemůže být definována svými principy, tvrdí Schumpeter. Strana není podle

ně organizace k uskutečnění společného dobra, ale je to skupina, v níž se její členové sjednocují, aby získali politickou moc.¹³ Zjednodušeně lze říci, že Burke a Schumpeter jsou reprezentanty dvojího základního pojetí politické strany, jak je lze v historii popisu tohoto fenoménu sledovat. Na jedné straně tak stojí představa, že politické strany jsou sice části celku, ale takové části, které se snaží o dobro celku a mají tento celek vždy na paměti při svém jednání, a na straně druhé pojetí, jež stranám přisuzuje spíše partikulární a sobecké zájmy, přičemž strany ve svém jednání dobro celku nezohledňují a společné dobro jim slouží jen jako záminka pro realizaci vlastních cílů, jimiž je získání politické moci. Podotkněme však hned, že tato oblíbená konstrukce dvou principiálně odlišných pohledů na politickou stranu je do značné míry umělá, a že jsou tu stavěny do protikladu věci, jež jsou v realitě mnohem komplikovanější. Např. potíž Schumpeterovy argumentace spočívá v tom, že nelze a priori vyloučit, že existují celé politické strany nebo jejich části nebo alespoň jednotliví členové, kteří jsou skutečně přesvědčeni o tom, že se snaží o realizaci společného dobra. Je dokonce možné důvodně předpokládat, že jich není málo. Z tohoto hlediska je subjektivně Burkeho definice správná nebo je přinejmenším přesnější než Schumpeterova, protože ten ve své formulaci vylučuje jinou motivaci členů politické strany, než právě získání politické moci. Problém Burkeho definice naopak spočívá v tom, zda je možno ji interpretovat z hlediska motivace jednotlivých členů nebo jako konstatování skutečného stavu. Zatímco první výklad by byl ve výše zmíněném smyslu částečně přijatelný, bylo by Burkeho vyjádření *jako konstatování objektivního stavu* akceptovatelné jen těžko. Je nutno si uvědomit, že – jak si správně povšiml už Brunner – kritika Burkeho výroku je částečně nespravedlivá proto, že strany se zpravidla skutečně snaží o realizaci obecného dobra, jenomže toto společné dobro je jednotlivými stranami různě interpretováno.¹⁴ Je totiž nemožné definovat *obecné blaho* jako objektivní veličinu, z čehož však také plyne, že nelze sou-

časně popřít, že jednotlivé strany mohou upřímně usilovat o naplnění *své* představy obecného dobra. Pokud bychom však trvali na tom, že obecné blaho je objektivně definovatelné a poznatelné a současně dogmaticky lpěli na Burkeově výroku, že strany se snaží o jeho realizaci, dospěli bychom do neřešitelného rozporu. Různé politické strany by se pak stejně upřímně snažily o realizaci stejného a poznatelného společného dobra,¹⁵ čímž by se stávala jejich konkurence zbytečnou a nakonec by pozbývala smyslu i jejich existence, protože stejný cíl – tedy uskutečnění objektivně existujícího a poznatelného společného dobra – by musela mít na zřeteli většina společnosti. Nechceme zde samozřejmě dovádět ad absurdum interpretace klasických definicí politické strany ani konstruovat významově protikladné dvojice výroků o politických stranách. Jde naopak spíše o to ukázat určitá úskalí těchto často citovaných a bez kontextu používaných charakteristik. K obecnějším obtížím s definicemi politické strany se dostaneme později.

C. Dějinná podmíněnost definicí

Jeden ze základních problémů srovnávání jednotlivých definicí politických stran spočívá ovšem v jejich dějinné determinaci. Fenomén politické strany je časově podmíněn, resp. prochází v čase významnými změnami a jeho současná podoba má jen velmi málo společného s tím, co bylo za politickou stranu pokládáno v minulém století. Navíc je tento fenomén podmíněn nejen časově, ale také geograficky, přičemž obě tyto determinanty jsou na sobě závislé. Je prostě rozdíl mezi politickými stranami v Anglii na konci 18. století, politickými stranami německé Výmarské republiky a americkými politickými stranami v šedesátých letech tohoto století apod. Politické stranictví prošlo v jednotlivých zemích rozsáhlými a různými (odlišnými) změnami a nabývalo v průběhu času rozličných forem. Tato skutečnost je

sice samozřejmým předpokladem pro metody, s nimiž pracuje srovnávací politologie, ale nebývá dostatečným způsobem zohledněna při komparaci vybraných definicí z děl klasiků politické vědy. Srovnávat výroky Edmunda Burkea a Josepha A. Schumpetera o politických stranách jde totiž skutečně jen velmi podmíněně a snad jen ve formě reprezentativního příkladu, v níž zde byly – při vědomí všech omezení a problémů – použity. Z toho plyne, že nemá valného smyslu vybírat z několika desítek (možná stovek) smysluplných definicí politické strany, které byly přinejmenším od 18. století formulovány, a na základě kritiky konstruovat definici další. Je to metodologicky problematické, a to především z toho důvodu, že se nejedná o definice identických (po stránce struktury, funkcí a politicko-kulturních determinant) politických subjektů, ale diametrálně odlišných organizací (a v některých případech možná ani ne organizací), jež se navíc nalézaly v odlišných kontextech. To je mj. i příčinou často zmiňovaného faktu, že naprostá většina politických myslitelů až do poloviny 19. století posuzovala politické strany negativně.¹⁶ Problém je samozřejmě v tom, o jakých organizacích vlastně mluvili, což by mělo být vždy vyjasněno, je-li argumentováno jejich stanoviskem. Otázka je vyjádřitelná snad v poněkud přeneseném významu vztahem mezi negativně zatíženým *faction* (frakce) a *party*, protože kritika *factions* není jednoduše přenosná na *parties*; vždyť *parties are not factions*, můžeme-li použít jednu ze Sartoriho premis.¹⁷ Sartori se např. snaží pro vnitrostranické skupiny univerzálně nahradit zatížený pojem *faction* termínem *fraction*, což je v češtině jen těžko postižitelné, v němčině např. zase, jak upozorňuje von Beyme, je frakcionalismus na jedné straně zatížen negativně jako marxisticko-leninský pojem, na druhé straně pozitivně ve smyslu parlamentní strany, takže je jeho užití v Sartorim navrženém významu složité.¹⁸ Touto poznámkou chceme nejen dokumentovat historickou podmíněnost a zatíženost jednotlivých pojmů a komplikace při jejich universální aplikaci, ale také negativní hodnocení, které politické

stranictví v různých formách provází od jeho vzniku. Jednotliví autoři sice mohli částečně překročit geografickou podmíněnost vlastní zkušenosti, ale nemohli sledovat fenomén politické strany v jeho vývoji dále než do okamžiku, v němž svou definici formulovali. Je proto velmi pochybné, jsou-li dnes různé definice bez zohlednění hlubších dějinných souvislostí stavěny mezi sebe, operacionalizovány a falzifikovány na základě současné zkušenosti s vývojem politického stranictví. Tato cesta ke konstrukci obecné definice politické strany určitě nevede k cíli.

Můžeme jistě připomínat, že Montesquieu v *Úvahách* o příčinách velikosti a pádu Římanů tvrdil, že politické strany jsou ve svobodných státech nutností a považoval jejich střet za skutečný politický život, že David Hume hovořil o nutnosti stran, jež navzájem vyrovnávají své protivy, že George Washington naopak varoval před politickým stranictvím¹⁹ nebo že Alexis de Tocqueville v *Demokracii v Americe* napsal, že strany vznikají tehdy, „jestliže se občané mezi sebou liší v bodech, které zajímají stejnou měrou všechny části země, kupříkladu v postoji k obecným otázkám vlády“, a že považoval strany za „zlo neodmyslitelné od svobodných vlád“, přičemž hovořil o zásadním rozdílu mezi „velkými“ a „malými“ stranami atd.²⁰ Při vrstvení takovýchto výroků politických myslitelů o politických stranách si však musíme uvědomit, že to, o čem je u jednotlivých autorů řeč, nemá se současnou podobou politických stran a prostředím, v nichž se pohybují, mnoho společného. Montesquieu má na mysli strany plebejců a patricijů v antickém Římě, Hume hovořil o působení toryů a whigů v Anglii 18. století, Washington uvažoval pod dojmem obav o mladou americkou demokracii, jež by mohla být ohrožena řevnivostí stran, Tocqueville psal s americkou i evropskou zkušeností o více než půl století později. Je tedy zjevné, že fenomény, na jejichž základě uvažovali zmínění autoři, mají nejen málo společného se současnými politickými stranami, ale je také málo toho, co je spojuje navzájem, kromě jejich základní funkce, která zůstává obdobná, ale není

dostačující podmínkou identifikace politické strany.²¹ Ostatně M. Duverger v roce 1951 napsal, že strany v moderní smyslu tohoto slova nebyly nikde před sto lety známy,²² a LaPalombara s Weinerem začínají svůj známý úvod slovy, že politické strany jsou výtvorem moderních politických systémů.²³

Těch několik víceméně náhodných (i když často uváděných) příkladů úvah o politických stranách v dílech významných politických myslitelů je zde tedy spíše použito jako varování, že argumentace založená na premisách vycházejících z jejich děl je při úvahách o politických stranách v zásadě nepřijatelná. Mámeli vůbec zvažovat v historické řadě pokusy o definování fenoménu politické strany, pak nebude mít valného smyslu zohledňovat autory, kteří formulovali svá stanoviska před formováním moderních politických stran a stranicko-politických systémů. Symbolicky vyjádřeno může stát na počátku zvažovaných pokusů až Max Weber a jeho současníci, i když také zde bude platit mnoho z výše uvedených připomínek a určitá míra skepse zůstane na místě.

D. Klasické definice politických stran

Weberův současník W. Hasbach ve své práci *Die moderne Demokratie* označil v roce 1912 politickou stranu za organizaci lidí se stejnými politickými názory a cíli, kteří se snaží získat politickou moc, jež by jim umožnila uskutečnit jejich záměry.²⁴ Sám Max Weber formuloval svoji představu o několik let později, v roce 1919, s pravděpodobnou znalostí Hasbachovy práce, přičemž Weberovo pojetí sice zachovává základní Hasbachovy premisy, ale v několika směrech je zpřesňuje. Weberova nejčastěji zmiňovaná definice totiž charakterizuje politické strany jako dobrovolně vytvářené skupiny (auf [formal] freien Werbung beruhende Vergesellschaftungen) s cílem poskytnout svým předákům moc uvnitř skupiny a aktivním členům (ideově nebo mate-

riální) možnosti prosazení věcných cílů nebo dosažení osobních výhod nebo obojího zároveň.²⁵ Weber už chápe politickou stranu jako sdružení osob se společnými zájmy, přičemž zdůrazňuje dobrovolnost takového spojení a skutečnost, že prioritním zájmem je získání politické moci. Kdybychom zde citovali další díla až do šedesátých let, ukázalo by se, že k Weberově charakteristice nebylo možno mnoho dodat, resp. bylo možno ji pouze v určitých směrech precizovat. Např. Karl Löwenstein pod dojmem americké zkušenosti zdůrazňoval na konci čtyřicátých let funkci strany jako zjednodušovatelky politického života, jež tvoří prostředníka mezi vůlí lidu a státem.²⁶ Definice vytvořená S. Neumannem v polovině padesátých let hovořila o straně jako o „jasně vymezené organizaci sestávající z aktérů, kteří aktivně působí v politickém životě společnosti, tj. z těch, kdo mají zájem na opanování vládní moci a jež s jinou skupinou nebo skupinami, které zastávají odlišné názory, soutěží o podporu veřejnosti“.²⁷ Raymond Aron se pokusil udržet ve své definici vztah této instituce k obecnému dobru, když napsal, že strany jsou „víceméně organizovaná dobrovolná seskupení, která vyvíjejí víceméně stálou činnost, a ve jménu jistého pojetí obecného společenského zájmu se ucházejí o to, aby samy nebo v koalici převzaly funkce vlády“.²⁸ Aronova definice z první poloviny 60. let zdůrazňuje později často opakovaný aspekt *trvalosti* skupiny, jež má být označena za politickou stranu (objevuje se např. v práci J. La Palombary a M. Weinerja, která vznikla zhruba ve stejné době²⁹), a také podtrhuje to, že hlavním cílem politické strany je převzetí vlády, přičemž je argumentováno (resp. nárok na vládu je podpírán) *jistým* pojetím obecného dobra. Za zajímavé lze na Aronově definici považovat ono překladatelsky sporné *plus ou moins*, které jako příslovce *víceméně* má zjevně oslabující funkci. Aron toto oslabení použil tak, že se dá vztáhnout jak na aspekt organizovanosti (méně už dobrovolnosti), tak i trvalosti skupiny, jež má být označena za politickou stranu, což je možno považovat z dnešního hlediska za velmi prozíravé.

Většina „klasických“ definic, jež byla do konce šedesátých let formulována, tedy zdůrazňuje, že se v případě politické strany jedná o nějaké organizované spojení osob, které chtějí prosadit buďto svůj zájem, nebo svou představu obecného dobra, nebo získat politickou moc, nebo většinu z toho, a/nebo všechno dohromady. Skutečnost, že žádná z těchto definic nebyla všeobecně akceptována, vedla k tomu, že se objevují stále nové pokusy přinést přesnější a uspokojivější definice, jež by mohly aspirovat na to, stát se *obecnou* definicí politické strany. Přitom už dávno zcela neplatí Chodakovo tvrzení ze začátku šedesátých let, že „podat všeobecnou definici politické strany se snaží zejména němečtí autoři“, zatímco „americké, anglické nebo francouzské práce věnují více pozornosti otázkám organizace, činnosti a společenské struktury strany a jejího vedení“, jakkoli je z charakteru jednotlivých národních politologií a jejich vývoje po druhé světové válce zřejmé, že právě německá politická věda (pokračujíc v některých tradicích německého pojetí vědy) má právě k teoretickému popisu reality mnohem blíže než třeba politologické školy v anglosaském prostoru nebo sociologickými přístupy výrazně ovlivněná politologie francouzská.³⁰ Chodak sám byl ostatně pod vlivem Duvergerovy práce³¹ a její struktury; o dobově podmíněné a relativní platnosti Chodakova tvrzení svědčí konec konců např. prostor, který definici politické strany věnoval ve svém díle G. Sartori.³²

S ohledem na to, co již bylo řečeno výše, je nutno všechny starší pokusy o zachycení fenoménu politické strany (zhruba do konce 60. let) zohledňovat jen s velkou opatrností a nepřikládat jim definitivní platnost. Teprve delší zkušenost se systémy politických stran, které se v plné míře rozvíjejí nejen v Evropě, ale i v jiných částech světa až v období po druhé světové válce, zkušenost s novými typy politických stran (catch-all party) a nakonec sám rozvoj politické vědy, jež se až od konce šedesátých let stává v mezinárodním měřítku vskutku etablovanou disciplínou s vlastním metodologickým a teoretickým instrumentariem, umožnily

konstruovat další definice politické strany, které již vycházejí z nových empirických a teoretických (např. systémová teorie) poznatků. Pokusme se nyní ukázat, nakolik se v nich odrážejí nové skutečnosti (a zkušenosti) a co vlastně tyto snahy přinesly.

E. Obecná definice politické strany

Není přehrané tvrdit, že většina autorů, kteří jsou s to uvědomit si problémy, které se s definicí politické strany pojí, by se jejímu vytváření nejradyji vyhnula. A někteří to také s větší či menší elegancí dělají, ať už jsou jejich motivy jakékoli. V této souvislosti lze sotva považovat za náhodu, že z triády nejvýznamnějších prací o politických stranách (Duverger, Sartori, von Beyme) se pouze G. Sartori obsáhleji definicí politické strany zabývá a také ji sám, ač s různými výhradami, nabízí. Maurice Duverger (jehož je ovšem nutno řadit ještě ke starším autorům, vždyť jeho *Les Parties politiques* je z roku 1951) se – jak si ostatně povšiml právě Sartori³³ – explicitně definování toho, co rozumí pod pojmem politické strany, vyhýbá, a Klaus von Beyme na něco takové vědomě rezignuje, pokud nebudeme považovat za quasi definici celou subkapitulu 1a), v níž Beyme „ohraničuje pojem politické strany“.³⁴ Klaus von Beyme ovšem na striktní definici politické strany rezignuje na základě hluboké teoretické analýzy, která souvisí s jeho přístupem k *obecné teorii* politické strany, jak o ní ještě bude v následujících odstavcích řeč. Beyme ostatně mohl otázku pojmového vymezení politické strany přejít odkazem na Sartoriho práci, což mimochodem právě v této kapitole neudělal ani jednou. Přitom je Beymeho jinak pozoruhodně komplexní práce právě ve věci pojmového uchopení politické strany a její definice ve srovnání s jinými svými částmi neobvykle stručná a Beyme celou záležitost řeší komplexně s problematikou stranicko-politické teorie v jiných svých (převážně pozdějších) textech. Je tomu tak možná i proto, že Sartorimu se

podarilo vyjádřit většinu problémů, týkajících se definice politické strany, a navíc se šťastně vyhnul obvyklému úskalí definic politických stran, na něž upozorňuje právě Beyme, že nezohledňují na jedné straně evropskou nebo na straně druhé americkou realitu. Příkladem toho může být jedna z mála definic jiných autorů, kterou Beyme cituje, totiž charakteristika amerického politologa Kennetha Jandy, který považuje strany za organizace, které sledují cíl získat pro své reprezentanty vládní pozice.³⁵ Beyme se v kritice Jandy zaměřuje především na to, že jeho definice není s to rozlišit politickou stranu od zájmové skupiny v evropských poměrech³⁶ a odvolává se přitom na své již dříve publikované poznatky o vztahu stran a zájmových skupin, mj. na fakt, že v evropských zemích často také reprezentanti zájmových svazů usilují o získání vládních pozic.³⁷ V této souvislosti je zajímavé, že Beyme, ačkoli ve své hlavní práci o politických stranách explicitně žádnou definici neformuloval, vytvořil pro potřeby jedné učebnice definici, jež se v mnohém od kritizované neliší, když označil strany za „společenské organizace, které si navzájem konkurují ve volbách, aby získaly podíl na vládní moci“.³⁸ S Jandovou definicí pracuje také Sartori, který si všimá jejího novátorství v tom, že Janda neudává jako základní kritérium politické strany účast jejích členů ve volbách, což byl jeden z hlavních určujících znaků v definici politické strany u Harolda Lasswella a Abrahama Kaplana a později také v definici Riggsové, jejichž srovnání Sartori provádí.³⁹ V této souvislosti stojí za zmínku také definice nabízená Epsteinem, jehož knihu *Political Parties in Western Democracies* z roku 1967 řadí von Beyme oprávněně vedle prací Duvergera a Sartoriho k nejvýznamnějším publikacím o politických stranách a tvrdí, že nedosáhla srovnatelného ohlasu pouze proto, že se její autor vyhýbá vyhoceným tezím, jež každý potom rád z různých důvodů cituje.⁴⁰ Epstein definoval politickou stranu jako „libovolnou skupinu, jakkoli volně organizovanou, snažící se do vládních úřadů zvolit lidi pod svým jménem“.⁴¹

Sartori si ovšem – přes svůj zájem o definice, nebo právě pro něj – uvědomoval nedostatky všech sledovaných definicí a skutečné obtíže, jež jejich konstruování přináší. Vzhledem k jeho obsáhlé analýze problematiky definice se tak nabízí následující otázka, kterou si zřejmě položil také Klaus von Beyme: lze vůbec ještě něco nového v této věci po Sartorim přinést?

Bez ohledu na to, zda bude odpověď negativní či pozitivní, zůstává faktem, že se o to mnozí další autoři pokoušejí. Odpovídající definice je totiž důležitá nejen proto, aby kodifikovala politologickou představu o fenoménu politické strany, ale i proto, aby sama politologie také pro sféru politiky a veřejného života přinesla očekávaná vysvětlení a mohla se věnovat otázkám o funkcích politických stran, jejich nezbytnosti, nahraditelnosti a pod. Ostatně, lze kvalifikovaně psát o politických stranách, aniž by bylo řečeno, co se tím má rozumět? Protože odpověď většiny politologů bude záporná, budou se opakovaně pokoušet definice nabízet a hledat jejich novou podobu, protože dosud formulované definice nejsou uspokojivé. Jejich nedostatečnost spočívá především v tom, že každá z nich pomíjí určitý aspekt politické strany nebo ji nelze vztáhnout na všechny aktuálně i historicky existující subjekty, nebo neumožňuje dostatečně přesně rozlišit politické strany od jiných politických organizací, nebo má všechny tyto chyby současně. Jinými slovy: ideálem, který je v politologické literatuře stále hledán, je *obecná* definice politické strany, tedy taková, jež by vyčerpávajícím způsobem vyjádřila fenomén politické strany a současně byla platná ve všech situacích a nebyla časově ani geograficky podmíněna.

F. Minimální definice

Jedním z řešení, která se na cestě k takové definici nabízejí, je Sartorim „zpopularizovaná“ *minimální definice*, o jejíž formulování se v různých podobách řada autorů pokoušela. Sartori sám

podmíněně nabízí minimální charakteristiku strany jako „politické skupiny, jež se účastní voleb a jež je jejich prostřednictvím schopna své kandidáty umístit do veřejných úřadů“.⁴² Každá minimální definice by mohla být východiskem proto, že pro svou obecnost a malý počet specifikujících příznaků má potenciál zahrnout všechny typy politické strany ve všech časových a geografických kontextech. Úskalí takto konstruovaných definicí je však nasnadě: čím méně příznaků bude uváděno a čím větší bude autorova snaha po redukci veškerých výjimečných případů, jež by mohly *obecnost* takovéto definice ohrozit, tím menší bude mít následně vypovídací hodnotu a tím menší bude také smysl takového vědeckého snažení. Dobrým příkladem může být definice Rainera-Olafa Schultzeho, který v prestižním politologickém lexikonu obecně charakterizuje strany „jako skupiny stejně smýšlejících občanů, jejichž cílem je prosazení společných politických představ“. Schultze sám označuje svoji definici za „minimální“ a tvrdí, že zahrnuje všechny historické formy politických stran „nezávisle na jejich programu/cílech, organizační formě/vnitřní struktuře, systémových funkcích/vzorci jednání od antiky až po současnost“. Tato minimální definice vychází podle autora ze dvou navzájem propojených premis: (1.) z předpokladu, že podmínkou pro formování a existenci politických stran je existence zájmových vztahů v diferencované společnosti, a že (2.) jsou strany určovány „dialektikou části a celku“. Stranicko-politické dialektice lze rozumět v tom smyslu, že politická strana reprezentuje částečné (partikulární) zájmy, které se ovšem snaží prosadit jako obecné. Současně platí, že politická strana je tím akceschopnější, čím autentičtěji dokáže zastupovat a prosazovat své částečné zájmy, avšak přitom se musí pokoušet získat co nejširší podporu, což ji přivádí ke kompromisům, ztrátě údernosti a sevřenosti. Tento trojnásobný dialektický vztah mezi částí a celkem, zvláštním a obecným a vnitřní soudržností a (vnější) schopností koalice vytváří specifikum politické strany v každém historickém kontextu.⁴³

Jakkoli je Schultzeho interpretace vlastní minimální definice pozoruhodná a v mnohém inspirativní, neměla by odvádět naši pozornost od definice samotné.⁴⁴ Její „minimální charakter“, jímž má být dosaženo obecné platnosti, jde totiž tak daleko, že nejen nepřináší rozlišující kriteria, jež diferencují politickou stranu od jiných politických organizací, ale prakticky nenabízí ani přijatelnou charakteristiku. Vždyť skupinou podobně smýšlejících občanů, jež chtějí prosadit své „společné politické představy“ může být prakticky libovolná zájmová skupina od tradičních odborů až po nová sociální hnutí, ale může jí být – při trochu volnějším výkladu – i neformální skupina přátel, kteří diskutují o svých podobných názorech a snaží se je *v rámci* nějaké organizace prosazovat; mohla by jí být stranická frakce, mafie nebo církev. Argumentaci není samozřejmě nutno dovádět tak daleko; postačí konstatování, že minimální definice tohoto typu nedokáže specifikovat charakteristiky politické strany tak, aby ji bylo možno dostatečným způsobem identifikovat a diferencovat od jiných politických organizací. Konstruování minimální definice tedy je pouze pomocným nástrojem, který může přispět k uvědomění si toho, co mají všechny (historicky a geograficky jakkoli determinované) politické subjekty, jež byly a jsou považovány za politické strany, *také* společné. Taková definice však nemůže naplnit ambici stát se obecnou definicí politické strany a nabídnout její uspokojivou charakteristiku.

G. Speciální definice

Další cestou – při alespoň částečné rezignaci na obecnou definici politické strany – je formulovat definice *ad hoc*, tedy takové, které nemusejí platit pro všechny myslitelné typy politických stran za všech okolností (speciální definice). To je pravděpodobně cesta nejschůdnější, i když její skromný nárok může být pro mnoho politických vědců málo atraktivní. Nalézt však schůd-

nou cestu mezi odpovídajícím stupněm abstrakce a dostatečným množstvím specifikujících příznaků – tak, aby navzdory abstrakci zůstala zachována smysluplná výpovědní hodnota a současně, navzdory konkretizaci, nebyl vyloučen žádný potenciální subjekt a bylo tedy dosaženo obecné definice – je, jak o tom bude ještě řeč, pravděpodobně nemožné. Už proto by definice, jež nemají obecnou ambici, neměly být a priori pokládány za méněcenné. Při konstruování takové definice je nutno provést minimálně trojí redukci, jež právě v těchto třech bodech bude znamenat odklon od ideální obecné definice politické strany. (1.) Podobně jako Epstein a von Beyme se domníváme, že základní redukcí, kterou je pravděpodobně nezbytné vždy provést, je omezit platnost vytvářené definice na politické strany pohybující se v euroamerickém prostoru (včetně Izraele a Austrálie, ale zřejmě bez většiny jihoamerických politických stran) a vyčlenit tak politické strany v rozvojových zemích (*redukce geografická*).⁴⁵ To je nutno udělat nikoliv proto, že by bylo dokázáno, že politické strany v asijských a afrických zemích *jsou* zásadně odlišné od podobných organizací v Evropě a Severní Americe, ale především z toho důvodu, že není dosud provedeno dostatečné množství výzkumů a komparativních analýz, jež by umožňovaly s potřebnou jistotou také politické strany rozvojových zemí zahrnout do podmínek, jež musejí být při definování splněny.⁴⁶ Další redukcí, zřejmě také nezbytnou, bude (2.) omezit platnost definice na politické strany působící po druhé světové válce (*redukce časová*). Ani v tomto případě tomu není tak proto, že by se potenciální definice nemohly aplikovat také na politické subjekty označované za politické strany, které působily před touto, ostatně velmi volně stanovenou hranicí. Spíše jde o nezatěžování současných definic neustálým poukazováním na výjimky, jež představují různé historické typy politických stran. Důvodem je také to, že – pokud bychom například chtěli do definice začlenit všechny moderní politické strany – nebylo by snadné určit nějakou jinou hranici, po níž je budeme do definice zahr-

novat, aniž bychom se dopustili nepřijatelného zjednodušování v tom smyslu, že bychom přestali rozlišovat různé politické a politicko-kulturní kontexty. Z tohoto hlediska má stanovení hranice druhou světovou válku tu nespornou výhodu, že základní kontury společensko-politického vývoje demokratických zemí západního světa byly rámcově obdobné a obdobná byla i funkce politických stran v těchto systémech. S tím ovšem souvisí (3.) poslední omezení, jež je nutno stanovit, že totiž definice může být platná pouze pro demokratické politické systémy (*redukce obsahová*). Tím se lze vyhnout problémům s některými případnými kritérii (dobrovolnost, účast ve volbách), jež v autoritativních a totalitních systémech politické strany nemohou plnit. Je tedy třeba si uvědomit, že pouze na základě této trojí redukce – jež však nebývá politology zpravidla explicitně uváděna – je možno vytvářet adekvátní definice politické strany, jež nebudou „minimální“. Podobnou cestou také většina autorů intuitivně postupuje.

Budeme-li porovnávat obvyklé definice politických stran⁴⁷ – z nichž mnohé již byly výše zmíněny – dojdeme nejspíše k závěru, že obsah většiny z nich je vyjádřitelný několika základními principy. Především se setkáme s tvrzením, že strany usilují o získání *politické moci*, že toho chtějí dosáhnout *ve volbách*, že se jedná o *dobrovolné, otevřené a trvalé organizace*, a že jejich členové mají nějaké *společné představy* či *zájmy*. Tyto zdánlivě nesporné charakteristiky však při bližším zkoumání nemusejí být dostatečné, resp. zcela pravdivé, a to i v případě, že zůstaneme u předpokladu, že platnost definicí stojících na těchto principech je v onom trojím výše uvedeném smyslu redukována. Abychom celou věc ještě zjednodušili, připustme, že problémy, z jejichž hlediska musíme uvedené principy zkoumat, jsou v zásadě dva: 1. Platí opravdu *všechny* tyto charakteristiky pro současné politické strany? 2. Pokud platí, umožňují dostatečně *odlišit* politické strany od jiných politických organizací, především od zájmových skupin?

H. Definiční kritéria

Pokud jde o první otázku, je odpověď zdánlivě jednoduchá a podle většinového názoru by měla být kladná. Ptáme-li se však skutečně na to, zda platí všechny nejčastěji uváděné charakteristiky, pak musíme formulovat odpověď velmi opatrně. Pravděpodobně bez jakýchkoli námitek lze přijmout tezi, že všechny strany usilují o získání politické moci. Složitější to však už bude s předpokladem, že o ni usilují prostřednictvím voleb. Pomíne-li ve smyslu výše uvedených redukcí takové politické strany, které působí v diktátorských a totalitních systémech⁴⁸ a nemusejí se účastnit skutečných voleb, resp. jejich politické postavení není závislé na výsledku quasi voleb, měl by být problém v podstatě vyřešen. Otázkou ovšem zůstává, jak pohlížet např. na tzv. exilové strany. V jejich případě se totiž jedná o politické subjekty, které se voleb z pochopitelných důvodů neúčastní. Lze sice říci, že takové strany je možno vždy přiřadit jako ex-territoriální součást ke konkrétnímu stranicko-politickému systému v totalitní nebo autoritativní diktatuře, a tím se vyhnout dalším potížím. Pravdou ovšem je, že exilové strany často působí uvnitř demokratických politických systémů, ačkoli nejsou součástí tamního stranicko-politického systému a neúčastní se tedy voleb. Není však možno zpochybnit skutečnost, že se zde politicky angažují ve prospěch země, regionu, hnutí, které reprezentují, a že nejsou součástí demokratického politického systému pouze svou geografickou působností, ale tím, že vstupují do reálných politických procesů v hostitelské zemi minimálně ve snaze ovlivnit její zahraniční politiku vůči státu, z něhož exilová strana vychází (vzpomeňme čs. exilové politické strany za druhé světové války a v období komunistické diktatury). Zůstává otázkou, zda můžeme exilové strany jen kvůli skutečnosti, že nemají možnost vstupovat do volebního souboje, vyřadit z výšece politických stran, která je při formulování definice zohledňována. Problém by snad

šlo vyřešit tvrzením, že u exilových politických stran se de facto funkcionálně jedná spíše o zájmové skupiny (pressure groups); je však potřeba přiznat, že tato teze, ačkoliv je pragmatická, není zcela uspokojivá.

Pokud jde o další kritéria, lze vcelku připustit, že moderní politické strany v demokratických zemích jsou otevřené a dobrovolné organizace (i když charakter otevřenosti by u některých stran z krajních pólů politického spektra musel být důkladněji definován), i to, že jejich členové mají nějaké společné představy a zájmy. S tím můžeme souhlasit ovšem jen tehdy, je-li toto kritérium formulováno takto obecně. Představme si totiž, že existuje taková politická strana, jejíž členové by neměli žádné společné ideologické (světonázorové) představy, ale jejichž jediným společným zájmem by bylo uchopení politické moci. V takovém případě by bylo zahrnutí tohoto kritéria do definice zbytečné, protože tato skutečnost je již obsažena v tvrzení, že strany usilují o získání politické moci. A nakonec: charakteristiku, která se objevuje v mnoha definicích politických stran, totiž že se jedná o trvalé (dlouhodobě zaměřené) organizace, je nutno odmítnout jako nadbytečnou a zcela nespécifikovanou. Nelze přece tvrdit, že každá politická strana musí mít trvalý, dlouhodobý charakter (nemusí mít ani střednědobý), stejně jako není možno o nějaké politické straně říci, že nebyla politickou stranou jen proto, že brzy po svém vzniku zanikla. Navíc není vůbec zřejmé, co lze konkrétně rozumět trvalým či dlouhodobým charakterem politické strany, tedy jak je časově taková charakteristika vymezena.

I. Diference mezi politickými stranami a zájmovými skupinami

Připouštíme, že z hlediska fungování politických stran působí výše uvedené výhrady marginálně. Zde však jde o teoretické uchopení otázky a o problematiku definic, v nichž by měly být

i sporné případy jednoznačným způsobem buď vyřešeny, nebo alespoň přiznány. Přestože odpověď na první otázku zůstane pravděpodobně záporná – což znamená, že v definicích nejčastěji používané charakteristiky politické strany nemají obecnou platnost a zpravidla nejsou nezbytnými kritérii pro identifikaci nějakého politického subjektu jako politické strany – je pravděpodobně mnohem závažnější otázka druhá, totiž zda používané definiční příznaky umožňují provést ono nezbytné odlišení od zájmových skupin.⁴⁹ Na základě prosté zkušenosti je totiž zřejmé, že mezi zájmovými skupinami a politickými stranami nějaký rozdíl existuje. Pro politickou vědu a pro rozvoj teorie politických stran je však nezbytné diferenciaci mezi oběma typy institucí politického zprostředkování zájmů adekvátním způsobem vyjádřit.

Podíváme-li se na výše uvedená kritéria, jež bývají pro definici politické strany nejčastěji používána, musíme být už na první pohled skeptičtí. Většina příznaků, od dobrovolnosti přes otevřenost až po společné představy či zájmy členů, je bezpochyby společná oběma typům politických organizací. Zůstávají k prověření pouze dvě často připomínaná kritéria: snaha získat politickou moc a účast ve volbách. Než se podrobněji podíváme na to, zda lze s jejich pomocí skutečně vydělit politické strany od jiných zájmy zprostředkujících struktur, musíme v zájmu přesnosti připomenout, že existuje určitá časová disproporce ve výzkumu zájmových organizací a politických stran. Přestože většina autorů již dříve nějakým způsobem zohledňovala rozdíl mezi zájmovými skupinami a politickými stranami, nebyl výzkum a teoretické uchopení funkcí zájmových skupin v politické vědě dlouho dostatečným způsobem rozvinut. Přes řadu starších prací (připomeňme jen stoupenec pluralistického modelu Bentleyho, Trumana⁵⁰ a d.) se zájem politické vědy o problematiku tzv. organizovaných zájmů a jejich systémů rozvinul teprve od šedesátých a sedmdesátých let a jejich teoretické uchopení je do značné míry spojeno s rozvojem diskusí o neokorporatismu a s celou řadou empirických výzkumů zájmových organizací.

Dřívější podceňování organizovaných zájmů, jejichž roli v politickém systému většina politické vědy nedokázala v minulosti odpovídajícím způsobem postihnout, se projevilo i v tom, že autoři zabývající se výzkumem politických stran necítili potřebu důsledně je diferencovat od zájmových skupin a především často ani nedisponovali dostatečnými daty o zájmových skupinách, jež by byla potřebná k tomu, aby bylo možno specifikovat politických stran zdůraznit. Tím ovšem nemá být řečeno, že dnes je situace o mnoho lepší, a to i přesto, že o fungování zájmových skupin, systému organizovaných zájmů a o celém procesu politického zprostředkování zájmů víme nesrovnatelně více.

Nejobvyklejším tvrzením, se kterým se při pokusu diferencovat oba typy organizací setkáváme, je to, že politické strany na rozdíl od zájmových skupin usilují o získání politické moci. Tato teze se zřejmě často cituje především proto, že ji mj. použil k odlišení politických stran od zájmových skupin M. Duverger, když tvrdil, že politické strany se snaží získat a vykonávat moc, zatímco zájmové (nátlakové) skupiny pouze na moc působí, tj. snaží se ovlivnit ty, kteří politickou moc mají.⁵¹ Zde je samozřejmě mimořádně důležité definovat, co se politickou mocí rozumí. Pokud by byla politická moc redukována pouze na výkon určitých politických funkcí, pak by s jistými výhradami mohlo být toto tvrzení platné. Zůstaneme-li však u mnohem obvyklejšího širšího chápání politické moci (power, Macht), moderně definovaném např. Maxem Weberem jako každou možnost prosadit uvnitř sociálního vztahu vlastní vůli, není možno všechny zájmové skupiny v žádném případě vyčlenit z množiny držitelů politické moci. Spíše by se dalo diskutovat o tom, zda a jakým způsobem se zájmové skupiny a politické strany mohou podílet na politickém panství (rule, Herrschaft), ale ani v tomto případě by zřejmě nebylo tak snadné mezi oběma organizacemi rozdíly dostatečným způsobem vymežit. Problémem řady definicí politických stran potom zůstává, že vnímají Duvergerovu tezi o roz-

dílném vztahu stran a zájmových skupin k politické moci jako axiom a nepovažují proto nadále za nutné se diferencemi mezi oběma typy organizací zabývat. V českém prostředí by to bylo možno demonstrovat např. na práci M. Nováka, který definuje politickou stranu jako „trvalou organizaci, uspořádanou od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu (projektu) snaží sama nebo v rámci koalice dobýt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu“.⁵² Pomineme-li výše zmíněnou problematičnost kritéria „trvalosti“ a požadavku na „celostátní až místní uspořádání“ a soustředíme-li se pouze na rozlišení stran a zájmových skupin, musíme stejně konstatovat, že takto vystavěná definice nevymezuje z roviny zájmových institucí právě politické strany. A to proto, že zájmové skupiny splňují bezesbýtku všechna kritéria, jež tato definice obsahuje, včetně úsilí o získání lidové podpory, i když tato podpora nemusí být hlavní snahou zájmové skupiny a může se omezovat jen na velmi ohraničenou sociální skupinu.

Problematicnost rozlišování politických stran od zájmových skupin⁵³ si dobře uvědomíme, srovnáme-li již dříve uvedené definice politických stran a hlavní v nich uváděné příznaky s charakteristikou zájmových skupin, kterou formuloval Gabriel Almond a jež je soustředěna na funkcionální působení zájmových organizací. Podle něj zájmové skupiny artikuluji politické požadavky ve společnosti, hledají doporučení a dohodu s jinými skupinami pro podporu svých požadavků a pokoušejí se tyto požadavky transformovat do autoritativního výkonu politiky tím, že ovlivňují volbu politického personálu a různé procesy veřejného „policy-making“.⁵⁴ Takovéto vymezení zájmových skupin by bylo možno bezesbýtku vztáhnout také na politické strany, jež bezpochyby také artikuluji společenské požadavky, hledají různé dohody a cesty k podpoře svých zájmů, které se snaží prosadit do procesu politického rozhodování mj. i tím, že ovlivňují skladbu „politického personálu“. Jeden rozdíl však přesto existuje, a byl zde již zmíněn: je to otázka voleb.

Obecně lze říci, že strany usilují o realizaci těchto cílů prostřednictvím *voleb*, zatímco zájmové skupiny se voleb přímo neúčastní. Tato skutečnost má samozřejmě zásadní význam a je tedy víceméně odlišujícím kritériem. Aby jím však skutečně byla, musí splňovat tu podmínku, že je přesně formulována. Jde totiž o to, že se zájmové skupiny neúčastní voleb jako *celek*, z čehož implicitně vyplývá, že jednotliví představitelé zájmových skupin se voleb účastnit mohou. Důležitost tohoto konstatování se plně projeví, vzpomeneme-li např. na výše uvedené výhrady K. von Beymeho k definici K. Jandy. Je samozřejmě možné, a praxe v řadě evropských zemí pro to nabízí dostatek příkladů, aby se představitelé některých zájmových skupin (především odborů) účastnili voleb, byli poslanci parlamentu (např. nejvyšší představitel českých odborů byl zvolen senátorem) a za určitých okolností také zaujali vládní funkce. Tato skutečnost však není v rozporu s konstatováním, že zájmové skupiny se jako celek voleb neúčastní, zatímco politické strany (zpravidla) ano. Dokonce by podle nás bylo možno vyslovit hypotézu, že pokud se nějaká zájmová skupina rozhodne ve volbách jako celek kandidovat, stává se politickou stranou. Příkladů nalezneme celou řadu, ale stačí z českého prostředí připomenout posun mezi zájmovou skupinou hájící sociální zájmy důchodců a toutéž skupinou, která se v souvislosti s kandidaturou ve volbách transformovala na politickou stranu. Rozdíl mezi zájmovými skupinami a politickými stranami lze vyjádřit ještě jedním konstatováním, totiž že politické strany usilují o převzetí politické odpovědnosti, zatímco zájmové skupiny pouze o získání politické moci a politickou odpovědnost převzít nechtějí. Ačkoli jsme toto rozlišující kritérium sami opakovaně použili,⁵⁵ je potřeba přiznat, že přes svou rámcovou platnost není příliš přesvědčivé. Především proto, že by bylo potřeba velmi přesně definovat poměrně široký a nezřetelně ohraničený pojem politické odpovědnosti, protože za určitých okolností by bylo možno trvat na tom, že také zájmové skupiny politickou odpovědnost mají. (Kromě

toho je zřejmé, že některé strany, alespoň v počátku své existence, politickou odpovědnost v užším smyslu převzít nechtějí, nespojujeme-li „výkon“ politické odpovědnosti s parlamentním mandátem, což by bylo ovšem také legitimní.) Navíc celá politologická diskuse o neokorporatismu ukázala, že právě v těch systémech politického zprostředkování zájmů, které se více přibližují korporativistickému modelu a v nichž tedy dochází ke spolupráci při přípravě politických rozhodnutí mezi zájmovými skupinami a vládou (ve smyslu government), se dostávají zájmové skupiny do situace, že přebírají část politické odpovědnosti za přijatá rozhodnutí.⁵⁶ Tato odpovědnost se samozřejmě vztahuje pouze na dílčí otázky a není zcela srovnatelná s tou odpovědností, kterou vykazují politické strany, ale už její potenciální existence je faktorem, který poněkud znesnadňuje její definiční využití.

J. Obecná teorie politické strany

Tím se dostáváme zpět k obecnějším otázkám definice politické strany. Autoři, jež jsou si vědomi všech úskalí, které snaha o přesnou a rozlišující definici přináší, se pokoušejí především v textech pro širší veřejnost nebo v těch, jež mají sloužit jako učebnice, nějakým způsobem dostat svému úkolu, definici nabídnout a vyhnout se přitom většině úskalí, která jsou s tím spojena. Řešení není mnoho; nejčastějším je částečná rezignace na přesnost kritérií a formulování definice, jež jakýmsi způsobem fenomén politické strany vystihuje. Na první pohled nepoměrně jednodušší je situace německých politologů, mezi nimiž se stalo oblíbeným „úhybným manévrem“ citovat právní charakteristiku politické strany. Ve Spolkové republice Německo totiž od roku 1967 platí zákon o politických stranách, v němž je v § 2.1 politická strana také definována. Podle německého zákona jsou politické strany „sdruženími občanů, jež trvale či delší dobu mají vliv na utváření politické vůle pro spolek či jednu

zem a chtějí spolupůsobit na zastoupení lidu v německém Spolkovém sněmu či v jednom ze zemských sněmů, za předpokladu, že podle obrazu skutečných poměrů, zejména pak podle rozsahu a pevnosti, podle počtu svých členů a jejich vystupování na veřejnosti poskytují dostatečnou záruku, že tyto cíle berou vážně“.⁵⁷ Na této definici je samozřejmě vidět, nakolik byla ovlivněna poznatky politické vědy. Jisté úskalí je ovšem v tom, že zde jde o formulaci z konce šedesátých let a odráží se v ní tedy různé problémy, o nichž jsme zde již hovořili. Ale především je uvádění takové definice v politologické literatuře často projevem určité odborné bezradnosti. Autoři se zde odvolávají na autoritu úředně schválené definice, která současně vychází z poznatků politické vědy, ale jež má jiný účel. Zde jde přece o právní vymezení dále v zákoně pojednávaného subjektu a vědecká přesnost nebyla a ani nemohla být rozhodujícím zájmem zákonodávce. Jestliže by politologie nedokázala nabídnout jinou charakteristiku než právní vymezení politické strany, pak by vskutku na výsledky výzkumu v této oblasti nemohla být příliš pyšná.⁵⁸ Připomenutím řešení, jež je používáno u některých německých autorů, však chceme jen poukázat na to, jak je záležitost definice politické strany problematická a do jaké míry se zde lze setkat s jistým stupněm vědecké rezignace.

V této souvislosti se nabízí otázka, máme-li zde nabídnout další specifickou definici politické strany nebo se – po vzoru odborných autorit typu von Beymeho – konstruování vlastní definice vyhnout. Odpověď je asi taková, že nenabídneme žádnou další (vlastní) definici politické strany, a to nikoliv proto, že bychom chtěli tuto záležitost pominout – opak takového úmyslu by měl vyplynout i z rozsahu, který zde právě této problematice věnujeme – ale proto, že vytváření další (a tedy i vlastní) definice politické strany považujeme v této chvíli za zbytečné. Tento argument lze podpořit minimálně těmito třemi důvody: 1. Je principiálně nemožné vytvořit platnou *obecnou* definici politické strany. 2. Existuje dostatek přesvědčivých *speciálních* definic

(ad hoc definice apod.) politické strany, z nichž řada zde byla představena a komentována. 3. Neobjevily se nové poznatky, které by umožňovaly vytvořit novou a originální speciální definici politické strany. Zbývá dodat, že seznam příznaků (kritérií), jež musí být v každé smysluplné definici politické strany uveden, je zatím konečný a není nutno k němu nic přidávat. S klidným svědomím tedy můžeme poukázat na výše uvedené analýzy jednotlivých definic a kritérií, které ve svém celku vyjadřují naši – záměrně otevřenou – definici subjektu, který označujeme politickou stranou.

Základním problémem totiž zůstává to, co jsme již připomněli v úvodu této kapitoly a to je ono hledání *obecné definice* politické strany. Zmínili jsme již také hlediska, která by taková definice musela plnit, aby mohla být skutečně prohlášena za obecnou. A v neposlední řadě je nutno vysvětlit nejen to, proč takovou definici dosud nemáme, ale také to, proč pokládáme za principiálně nemožné ji konstruovat. Vedle řady praktických důvodů či důvodů spíše technické povahy, jež zde již také byly uvedeny, spočívá hlavní příčina v tom, že politologie nedisponuje žádnou *obecnou teorií* politické strany. Právě tento bod je nutno pokládat za klíčový, protože existence obecné teorie politické strany je nejen *conditio sine qua non* pro obecnou definici tohoto fenoménu, ale podstatným způsobem také ovlivňuje celý stranicko-politický výzkum.

Problém obecné teorie politické strany byl samozřejmě v posledních desetiletích mnohokrát zmiňován, ale zřejmě nikdo nepřekonal vskutku brilantní vyjádření základních aspektů této otázky, jak je předložil Klaus von Beyme. Je zajímavé, že Beyme problém obecné teorie ve své klasické monografii o politických stranách z roku 1982 vcelku pomíjí, ale své postoje k němu shrnul v krátké studii *Teoretické problémy výzkumu politických stran* publikované poprvé o pouhý rok později v německém politologickém časopise.⁵⁹ Beyme zde odmítá otázku, zda existuje obecná teorie politických stran, jako špatně položenou a prefor-

mulovává ji v tom smyslu, že by měla spíše znít, zda je obecná teorie politické strany přínosná a „proč je jí tak málo“, když je tak rozšířen výzkum politických stran. Odmítá také rozšířenou myšlenku, že by obecná teorie politických stran nemohla v sobě nést žádné normativní prvky. Toto tvrzení odvozuje Beyme od definice politické teorie, kterou formuloval G. Sabine ve své studii *What is a Political Theory?* Sabine zde napsal, že politická teorie obsahuje (1.) *statements* o faktech, (2.) tezi o kauzálních vztazích mezi fakty a (3.) výpověď o tom, co se stane, nebo co se stát má.⁶⁰ Beyme sám upozorňuje na to, že druhá část třetího prvku (co se má stát) nebyla obecněji akceptována, avšak připomíná, že je to trochu problematické, protože ani empirický výzkum politických stran není ohraničen přísně empiricky. Dále dokazuje, že empiricky a analyticky orientované teorie politických stran jsou implicitně vystavěny na normativních prvcích a tam, kde jsou formulovány vskutku obecné teorie, je za to zaplácena vysoká cena, která často spočívá v tom, že takové teorie jsou vysoce formální, politicky irelevantní a jejich vědecká hodnota je těžko postižitelná. Podobným problémům se nevyhýbají ani typologické přístupy pracující na bázi deduktivně-normativních nebo induktivních přístupů, jež sice zohledňují více historicko-sociální komplexitu než analytické modely, ale jejichž stupeň redukce je také značný. Beyme to dokazuje na případu Duvergerovy typologie politických stran a Sartoriho hlediska dynamiky politického systému, v nichž upozorňuje na apriorní stanoviska a zřetelné normativní prvky u obou autorů.

Nechceme zde podrobně reprodukovat Beymeho argumentaci, je ale nezbytné připomenout základní východiska a především jeho chápání podoby a významu obecné teorie politických stran, aby byl srozumitelný závěr, ke kterému došel. Klaus von Beyme vysvětluje, že právě v tak klíčové části disciplíny, jako je stranický výzkum, pokládá z řady důvodů obecnou teorii za důležitou. Avšak říká: jsou vědci, kteří nemohou bez deduktivní teorie být – pragmatci mohou, protože pro praktické používání výsledků

výzkumu není nalezení obecné teorie nezbytnou podmínkou. Je tedy možno říci, pokračuje Beyme, že pro shrnutí dosavadního vědění o politických stranách by byla obecná teorie politických stran žádoucí, ale je těžko dosažitelná. A nakonec není ani nezbytná. Svou studii uzavírá Beyme připomínkou, že není náhoda, že jedinou knihou, která dostala ve velkém Wiesendahlově přehledu teorií politických stran „slušné známky“,⁶¹ byla Eldersveldova kniha *Political Parties* z roku 1964.⁶² Titul ovšem klame, píše Beyme, protože se jedná o „lokální studii o Detroit-Area“. Jedině lokální studie dovoluje totiž vytvořit konsistentní teoretický rámec. V případě větších systémů se musíme naučit žít s tím, že ne všechno – od volební reklamy až po financování politických stran – lze zahrnout pod jednu obecnou teorii.⁶³

K Beymeho stanovisku lze snad jen dodat, že zatímco on pokládá obecnou teorii politických stran za sice obtížně dosažitelnou, ale možnou, je tomu tak pouze proto, že připouští, že by taková teorie mohla obsahovat normativní prvky. Tento předpoklad ovšem není nesporný, protože jakákoliv teorie, jež bude konstruována na základě normativních hledisek, ztratí pravděpodobně nárok na obecnost, resp. na obecnou akceptaci. Je samozřejmě otázka, nakolik je pro obecnou teorii politické strany klíčová obecná akceptace, ale – je-li principiálním stavem politické vědy ideově teoretická a dokonce i metateoretická heterogenita – pak lze říci, že každá obecná teorie bude obecná jen částečně, protože obecný výklad konkrétního fenoménu (politické strany) nabídne jen pro část vědecké obce, jež vychází ze shodných ideově teoretických premis. Pro ostatní obecným výkladovým rámcem zůstane jen velmi těžko. Je však s téměř absolutní jistotou možno říci, že otázka obecnosti případné obecné teorie zůstane jen akademickou, a to proto, že je stále méně signálů, že by se i v rámci (uvnitř) nějaké pozice vytvářel konsens pro formulování obecné teorie politické strany.

Možná není daleko od pravdy ve svých na evropské poměry nezvykle vyostřených stanoviscích Michael Th. Greven, který si

v polovině devadesátých let položil otázku, zda ve věci obecné teorie politické strany došlo od zmiňovaného Beymeho článku přece jen k nějakému pokroku. Greven dochází k záporné odpovědi a jeho celkové hodnocení dosavadních *teoretických* výsledků stranicko-politického výzkumu je navíc značně kritické a pokud jde o perspektivy i skeptické. Greven upozorňuje, že téměř padesát let po slavné Duvergerově předmluvě, kde se tvrdí, že pokroku ve výzkumu politických stran lze dosáhnout jedině v rámci akceptovaného teoretického přístupu, jenž překoná úzkou a izolovanou perspektivu dosavadního bádání⁶⁴, a která do značné míry hledání teoretického rámce posílila, nedošlo k výraznějšímu kvalitativnímu posunu. Mnozí se sice řídí Steiningerem formulovanou tezí, že v sociálně vědní metodologii existuje přístup daný zkušeností, že soubor mnoha definic pojmu v sobě implicitně obsahuje celou teorii,⁶⁵ ale tato skutečnost nemůže nahradit explicitní definici politické strany, pro niž neexistuje v politické vědě žádný konsens. Přes Duvergerem vyprovokované pokusy L. D. Epsteina, G. Sartoriho, D. Robertsona, R. Rose, R. S. Katze a mnoha jiných, se v podstatě nepodařilo „úspěšně ukončit pre-duvergerovskou éru“, a psaní a mluvení o politických stranách „zůstává nadále babylonské, nebo, řečeno s Kuhnem, před-paradigmatické“.⁶⁶ Greven navíc připomíná, že nejen nemáme žádnou obecnou teorii, ale neexistuje již ani žádná shoda v tom, jakou úlohu by měla taková teorie vlastně plnit. Stručně vyjádřeno, shrnuje Greven, v případě politických stran neexistuje „společný pojem, žádné společné pojetí předmětu nebo společné otázky, žádná představa o metodice a metodologii, která by se skutečně prosadila, a nakonec ani žádná shoda v tom, čím obecná teorie politických stran je nebo čím by měla být“.⁶⁷

Zůstává tedy v platnosti výše uvedené tvrzení, že ačkoli by byla obecná teorie politické strany potřebná, nejen že můžeme, ale musíme se v politické vědě obejít bez ní a dokonce i bez obecné definice politické strany. Přes zjevnou vědeckou nevýhodu, kterou takový stav přináší, to samozřejmě neznamená, že

by nemohl úspěšně probíhat výzkum v řadě oblastí a že by nemohly být v jednotlivých tématech týkajících se politických stran formulovány dílčí teorie. Ostatně pravdivě si přiznat skutečný stav je mnohem užitečnější, než předstírat vědecky podloženou jistotu a shodu tam, kde neexistuje a kde jí s největší pravděpodobností v dohledné době nebude možno ani dosáhnout.

Poznámky:

1. Připomínáme v této souvislosti např. politické diskuse a politickou praxi v České republice na počátku devadesátých let, jež byly nezřídka poznamenány negativním chápáním pojmu politické strany, ale třeba také opakované pokusy nahradit funkci politických stran ve společnosti jinými institucemi politického zprostředkování zájmů.
2. Sartori, G.: *Parties and party systems. A framework for analysis*, Cambridge a d. 1976, s. 4.
3. Sartori také ovšem upozorňuje na výskyt daného kořene ve slovech typu „partnership“ a poukazuje tak na aspekt sdílení. Sartori (1976), s. 4 – 5.
4. Klíma, M.: *Volby a politické strany v moderních demokraciích*, Praha 1998, s. 14.
5. V některých případech se v polštině užívá pro politickou stranu i označení *stronnictwo* (např. Polskie Stronictwo Ludowe). Jako obecný název se však používá spíše *partia*.
6. Přestože i v jiných jazycích se užívá precizace pojmu pomocí adjektiva „political party“, „Politische Partei“, „partis politiques“, není tato specifikace nezbytná. V málokteré encyklopedii či odborném politologickém slovníku také najdete heslo tohoto typu, politická strana je zde zpravidla pouze jako substantivum (Partei).
7. Sartoriho tři premisy jsou: 1. Parties are *not* factions. 2. A party is *part-of-a-whole*. 3. Parties are channels of *expression*. Sartori (1976), s. 25.
8. „Party is a body of men united, for promoting by their joint endeavours the national interest, upon some particular principle in which they are all agreed.“ *The Works of Edmund Burke*. Boston 1839, I, s. 425. Cit. podle Brunner, G.: *Vergleichende Regierungslehre*, Band 1. Paderborn a d. 1979, s. 332.
9. Sartori (1976), s. 9.
10. Brunner (1979), s. 332.
11. Sorauf, F. J.: *Party politics in America*, Boston, Toronto 1976, s. 8.

12. Novák, M.: *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha 1997, s. 21.
13. Schumpeter, J.A.: *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, Tübingen 1986 (orig. *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1942), s. 449 – 450.
14. Brunner (1979), s. 332 – 333.
15. Schumpeter by na tuto hypotetickou námitku odpověděl tak, že strany skutečně „nabízejí stejné programy“, což je možné proto, že o programy vlastně nejde, ale jde o to, aby skupina lidí spojená v konkrétní straně získala politickou moc. (Schumpeter (1986), s. 450). Problém je ovšem v tom, že strany se ve svých programech v podstatě liší, stejně jako se jistým způsobem liší realizace jejich politiky, dostanou-li možnost ji uskutečňovat.
16. Viz Beyme, K.v.: *Parteien in westlichen Demokratie*, München 1982, s. 277.
17. Sartori (1976), s. 25.
18. Beyme (1992), s. 277 – 278. Sartori definuje „fraction“ jako obecnou, nespécifikovanou kategorii (the general, unspecified category); z tohoto hlediska by snad nejvhodnějším českým ekvivalentem bylo slovo skupina. Sartori si byl ostatně potíží s tímto pojmem také vědom. Sartori (1976), s. 74.
19. Sr. Janet, P.: *Dějiny vědy politické se zřetelem k mravovědě*, 2 díly, Praha 1896, např. s. 168, 448.
20. Tocqueville, A. d.: *Demokracie v Americe*, I. díl, Praha 1992, s. 131 a n.
21. Sr. Čermák, V.: *O některých aspektech účelu a funkcí politických stran*, Proglas 3/98, s. 3.
22. Duverger, M.: *Die politische Parteien*, Tübingen 1959, s. 1 (orig. *Les partis politiques*, Paris 1951).
23. LaPalombara, J.; Weiner, M.: *The Origin and Development of Political Parties*, in LaPalombara, J.; Weiner, M. (eds.): *Political Parties and Political Development*, Princeton 1966, s. 3.
24. Hasbach, W.: *Die moderne Demokratie*, Jena 1912, s. 471; cit podle Chodak, S.: *Systémy politických stran západní Evropy*, Praha 1966, s. 24.
25. Weber, M.: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1976, s. 167.
26. Löwenstein, K.: *Vom Wesen der amerikanischen Verfassung*, Frankfurt am Main 1950, s. 23.
27. Neumann, S.: *Modern Political Parties*, Chicago 1956, s. 396; viz Neumann, S.: *Toward a Comparative Study of Political Parties*, in Blondel, J.(ed.): *Comparative government*, New York 1969, s. 71.
28. Aron, R.: *Demokracie a totalitarismus*. Brno 1993, s. 64; používáme ovšem překladu, který uvádí Novák (1997), s. 22, a který je zřejmě přesnější; tj. akceptujeme také výklad M. Nováka k překladu „víceměně“ místo „více či méně“.

29. Zde se trvalostí, kontinuitou rozumí to, že strana není vázaná na „životnost“ svých vedoucích představitelů. Viz LaPalombara, Weiner (1966), s. 6.
30. Chodak (1966), s. 28. Originál Chodakovy práce vyšel pod názvem *Systemy partyjne Europy Zachodniej* ve Varšavě v roce 1961.
31. Duverger (1951).
32. Chodakova kniha samozřejmě nepatří – už pro svůj kompilační charakter – ke standardním pracem, jež daly novou kvalitu výzkumu politických stran a jejich systémů. Zmiňujeme ji zde však proto, že dlouho patřila k nejvlivnějším publikacím o politických stranách ve střední Evropě a její český překlad významně ovlivnil řadu českých (především časopiseckých) prací z konce šedesátých, ale ještě i ze začátku devadesátých let. Chodak byl u nás navíc po celé toto období používán jako kompendium teorie o politických stranách také např. pro potřebu historických prací, jež se věnovaly vzniku a vývoji politických stran v českých zemích. Toto postavení však Chodakova práce nezískala pro své odborné kvality, ale spíše vzhledem k dostupnosti a ideologické akceptovatelnosti.
33. Sartori (1976), s. 58.
34. Beyme, (1982), s. 22–26.
35. Beyme i Sartori cit. podle Janda, K.: *A Conceptual Framework for the Comparative Analysis of Political Parties*, Beverly Hills 1970, s. 83; Janda stejnou definici přináší v Janda, K.: *Political Parties. A Cross-National Survey*, New York, London 1980, s. 83.
36. Beyme (1982), s. 23.
37. Beyme, K.v.: *Interessengruppen in der Demokratie*, München 1980, s. 195 – 220.
38. Beyme, K.v.: *Formen der politischen Mitwirkung in westlichen Demokratien. Parteien*, in: Beyme, K.v.; Czempiel, E.-O.; Kielmansegg, P.G. (Hrsg.): *Politik*, Band 1, Frankfurt 1988, s. 299.
39. Lasswell, H.; Kaplan, A.: *Power and Society: A Framework for Political Enquiry*, Yale 1950, s. 169 – 171; Riggs, F.W.: *Administrative Reform and Political Responsiveness: A Theory of Dynamic Balancing*, Sage 1970, s. 580; viz Sartori (1976), s. 62 – 63.
40. Beyme (1982), s. 12.
41. Epstein, L. D.: *Political Parties in Western Democracies*, New York, Washington, London 1967, s. 9.
42. Sartori (1976) s. 64, dále srv. celou argumentaci 58 – 67.
43. Schultze, R.-O.: *Partei*, in: Nohlen, D.(Hrsg.): *Wörterbuch Staat und Politik*. Bonn 1995, s. 503 – 504; srv. Fiala, P.: *Teorie politické strany. Úvodní poznámky k otázce definice, typologie a funkcí politických stran*, in: Šimíček, V. (usp.): *Volby v demokracii*, Brno 1995, s. 108 – 109.

44. Pozoruhodné je, že ačkoli je Schultzeho výklad bezpochyby poznamenán Sartoriho analýzou, je právě Giovanni Sartori jediným významnějším autorem prací o politických stranách, kterého R.-O. Schultze vůbec nezmiňuje a dokonce ho necituje ani v přehledu literatury. Snad to lze vysvětlit skutečností, že Sartoriho závěry se už pro mnohé autory staly tak zažitými, že je již berou jako svého druhu axiomy a považují je za samozřejmost, jež je dána bez ohledu na svého původce.
45. Beyme (1982), s. 12 – 13.
46. Srv. pokusy in LaPalombara, Weiner (1967), zvl. studie D. A. Rustowa, L. Bindera, R. Emersona, R. E. Scotta, L. W. Pyeho a M. Weinerja, J. LaPalombary.
47. V této souvislosti jsme ještě nezmínili definice ve významných českých pracích o politických stranách z poslední doby. Podrobnou definici M. Nováka rozebíráme na str. 37. (Novák (1997), s. 23.) O něco dále tuto podrobnou definici zestručňuje, když označuje strany za „organizace, které se snaží mobilizovat občany okolo politického programu, aby dosáhly politické moci“. (Tamtéž, s. 24.) M. Klíma žádnou vlastní definici nekonstruuje, stanoví nicméně čtyři základní charakteristiky politické strany: „1. vědomý cíl: získání politické moci; 2. usilování o veřejnou podporu prostřednictvím voleb; 3. prosazování společných politických představ (program, ideologie); 4. dobrovolnost a otevřenost členství“. (Klíma (1998), s. 15).
48. Vynechejme nyní rekapitulaci diskuse o tom, zda se např. u systému jedné politické strany jedná o systém a zda se vůbec jedná o politickou stranu, což je otázka, o níž bylo již detailně referováno v odborné literatuře a jež dnes poněkud ztratila na aktuálnosti.
49. Používáme zde synonymicky v zahraniční literatuře rozšířené pojmy zájmové skupiny (interest groups) a organizované zájmy (organized interest, organisierte Interessen); vcelku se vyhýbáme dosud v češtině užívanému pojmu nátlaková skupina (pressure group), vzhledem k jeho příliš úzkému významu, pro nějž se ostatně frekvence jeho využití v nejnovějších zahraničních pracech značně snížila.
50. Bentley, A.: *The Process of Government*, Chicago 1908; Truman, D. B.: *The Governmental Process*. New York 1951.
51. Duverger, M.: *Introduction a la politique*, Paris 1964, s. 201 – 202; cit. podle Novák (1997), s. 19.
52. Novák (1997), s. 23.
53. Srv. Key, V. O., Jr.: *Politics, Parties, and Pressure Groups*, New York 1960.
54. Almond, G.A.: *Interessengruppen und politischer Prozeß*, in: Doeker, G. (Hrsg.): *Vergleichende Analyse politischer Systeme*, Freiburg 1971, s. 79; viz Almond, G. A.; Powell, G. B.: *Comparative Politics. A developmental Approach*, Boston, Toronto, 1966, s. 75.

55. Např. v Fiala, P.; Schubert, K.: *Zájmové skupiny a zprostředkování zájmů v moderních demokraciích*, in Politologický sborník III., Brno 1993, s. 45 a n.
56. Srv. Schubert, K.: *Pluralismus versus korporatismus?*, Politologický časopis 3/95, s. 175 – 191.
57. *Zákon o politických stranách (Zákon o stranách)*, in *Politické strany v demokracii. Dokumenty a komentáře*. Praha 1997, s. 90; zachovávané zde uveřejněný překlad.
58. Spravedlivě však poznamenejme, že často bývá tato definice uváděna vedle jiných a autoři na ni bezezbytku nespolehají. Viz např. Alemann, U. v.: *Parteien und Interessenorganisationen in der pluralistischen Demokratie*, in Alemann, U. v.; Loss, K., Vowe, G. (Hrsg.): *Politik*. Opladen 1994, s. 266.
59. Beyme, K.v.: *Theoretische Probleme der Parteienforschung*, Politische Vierteljahresschrift, 3/1983, s. 241 – 252; studie tvoří jednu kapitolu publikace Beyme, K.v.: *Der Vergleich in der Politikwissenschaft*, München 1988, s. 199 – 213; z tohoto vydání zde citujeme.
60. Sabine, G.: *What is a Political Theory?* in: Gould, J.A.; Thursby, V.V. (eds.): *Contemporary Political Thought*, New York 1969, s. 12 (s. 7 – 20); cit. podle Beyme (1988), s. 212.
61. Wiesendahl, E.: *Parteien und Demokratie*, Opladen 1980, s. 188.
62. Jde o knihu Eldersveld, S. J.: *Political Parties. A Behavioral Analysis*, Chicago 1964.
63. Beyme (1988), s. 199 – 201, 210 – 212.
64. Duverger (1959), s. IX a n.
65. Steininger, R.: *Bedingungen einer allgemeinen Theorie politischer Parteien*, in: Falter, J.; Fenner, Ch.; Greven, M.Th. (Hrsg.): *Politische Willensbildung und Interessenvermittlung*, Opladen 1984, s. 91.
66. Greven, M. Th.: *Die Parteien in der Gesellschaft sowie eine Einleitung zur Diskussion über eine „allgemeine Parteientheorie“*, in: Niedermayer, O.; Stöss, R. (Hrsg.): *Stand und Perspektiven der Parteienforschung in Deutschland*, Opladen 1993, s. 277 – 278.
67. Greven (1993), s. 279.

2. Funkce politických stran

S problematikou definice a obecné teorie politických stran je spojen komplex dalších otázek, jež lze ovšem i bez rámcové shody ve věci obecných definičních znaků a teoretických přístupů alespoň dílčím způsobem řešit. Základní otázkou, která se vždy při diskusích o politických stranách v různé podobě vynoří na povrch, je tázání se po *smyslu a účelu* politických stran. Význam takové otázky může být samozřejmě hodnotově neutrální, ale často v sobě obsahuje normativní prvky. V podstatě jde o to zjistit, zda jsou politické strany nezbytnou součástí politického života, zda by je bylo možno něčím nahradit, a pokud ne, tak proč. Otázka může být také modifikována, resp. specifikována, a může být položena v tom smyslu, zda jsou politické strany nezbytnou součástí *všech* demokratických politických systémů (nebo dokonce všech systémů), zda jsou spojeny jen s moderní industriální společností, nebo je jejich charakter obecnější a budou neodmyslitelně patřit také k postmoderní a postindustriální společnosti apod. Podobných otázek, ať už vyjádřených explicitně, nebo jen implicitně obsažených v různých konstatováních, můžeme v odborné literatuře (ale samozřejmě především mimo ni) nalézt celou řadu.

A. Vznik politických stran

Většina odpovědí, jež je na podobné otázky podávána, začíná tím, že se autoři pokoušejí odpovědět na související, ale mnohem konkrétnější problém, totiž *proč* a za jakých podmínek *vznikaly*

(a vznikají) politické strany. Předpokládá se totiž, že uspokojivá teorie vzniku politických stran by mohla pomoci teoreticky objasnit jejich účel v současných politických systémech a naznačit, proč vlastně existují. Tato v realitě zdánlivě banální otázka představuje v teoretické rovině závažný problém a bez nalezení akceptovatelné uspokojivé odpovědi nelze předpokládat, že by politická věda mohla právě v teoretickém uchopení fenoménu politického stranictví výrazněji pokročit. Avšak právě v problematice vzniku politických stran platí (možná více než v kterékoli jiné oblasti stranicko-politického výzkumu), že je při formulování hypotéz nezbytné striktně se držet výsledků historického výzkumu a netransponovat současné ideově politické postoje k problematice politického stranictví do období, kdy se v jednotlivých zemích politické strany a stranicko-politické systémy formovaly. Jen ideově nezatížený výklad vzniku politických stran a jeho příčin může představovat skutečný přínos pro současný teoreticko-analytický výzkum.

K otázce výzkumu vzniku politických stran je nutno představit, že se jedná (1.) o problematiku, k níž existuje celá řada kvalitních studií a je možno dokonce říci, že je to jedna z nejpracovanějších oblastí stranicko-politického výzkumu. (2.) Současně zde existuje paralelně rozsáhlý historický výzkum, který ovšem není dostatečně využíván sociálně vědními obory, a naopak historici často nezohledňují sociálně vědní teoretické koncepty, ani jako předmět kritiky. (3.) Ne vždy bývá také splněna výše uvedená podmínka, aby výkladové koncepty vzniku politických stran nebyly neúnosně zatěžovány současnými ideově politickými postoji k problematice politického stranictví a normativními prvky, jež některé teorie do značné míry problematizují. První na tuto otázku upozornil Klaus von Beyme, když poukázal na „silně normativně zabarvené pokusy“ vysvětlit vznik politických stran, jež spočívají často v tom, že je jeden stranicko-politický systém nebo typ politické strany povýšen na vzor, jež je identifikován s „modernitou“, a jím jsou pak pomě-

řovány všechny ostatní vývojové tendence a fenomény.¹ Přes tuto normativní zátěž právě pokusy o výklad vzniku politických stran přinesly řadu nových teoretických konceptů, které nejen pomohly objasnit alespoň dílčím způsobem formování politických stran, ale které významným způsobem obohatily teoretickou základnu stranicko-politického výzkumu.

Teoretické přístupy ke vzniku politických stran je možno rozdělit do několika základních skupin. Beyme hovoří o třech základních přístupech, které jsou v odborné literatuře dominantní: o *institucionálních teoriích*, které odvozují vznik stran od vývoje parlamentních systémů a volebního mechanismu (Duverger), o *teoriích „kritických situací“*, které dávají vznik stran do souvislosti s vytvářením nových států nebo s rozpadem ústavního systému (Mair), a o *modernizačních teoriích*, soustřeďujících se na některé sociální a ekonomické faktory vzniku stran (Rokkan, La Palombara, Weiner).² Miroslav Novák se vedle institucionálního přístupu zmiňuje ještě o *developmentalistickém (vývojovém)*, který by v Beymeho schématu bylo možno identifikovat s modernizačními přístupy, o *historicko-konfliktním* přístupu, který Beyme řadí také mezi modernizační teorie, a o *funkcionalistickém* přístupu, jenž vysvětluje vznik stran jejich funkcemi.³ Specifické vyčlenění funkcionalistického přístupu je ovšem možno problematizovat, a to jednak proto, že někteří funkcionalisté, resp. stoupenci systémově teoretického přístupu sdíleli spíše modernizační tezi (Almond), ale především z toho důvodu, že hledisko funkcí politických stran postupuje všemi zmíněnými přístupy; i když je pravda, že s jednostranným zdůrazňováním funkcí vůči institucím se lze v politologické literatuře také setkat.

Je-li řešena otázka vzniku politických stran, mělo by být ovšem vždy důsledně vysvětleno, co se tím myslí. Obecná problematika vzniku politických stran se totiž přirozeně rozděluje na dva tematické okruhy, které nejsou slučitelné, resp. jen při velkém zjednodušení jsou vysvětlitelné jednou teorií: 1. Pro-

blém vzniku (systémů) politických stran jako „nového“ historického fenoménu; 2. Problém vzniku nových stran v již existujících (stranicko-) politických systémech.

Pokud jde o vznik politických stran jako takových, pak zřejmě nebude přehnané tvrdit, že ani jeden z výše uvedených teoretických přístupů nedokázal bezesbýtku vznik politických stran uspokojivě vysvětlit, ale že jejich kombinací lze k adekvátní odpovědi víceméně dospět. Politické strany se bezpochyby vytvářejí tehdy, jsou-li k tomu alespoň minimální institucionální podmínky, jejich vznik je ve většině evropských zemí spojen s modernizačními procesy, a může být také produktem určitých kritických situací, i když tato podmínka zřejmě není nezbytná. V logice jejich stoupců by však byla potvrzena např. vznikem systému politických stran v Československu po pádu komunistické diktatury. Tezi, že formování stranicko-politických systémů souvisí se vznikem nových národních států, je ovšem nutno odmítnout, měla-li by platit univerzálně. Např. vznik systému českých politických stran by tímto teoretickým konceptem bylo možno vyložit jen velmi neuspokojivě. Souvislost s krizovými situacemi resp. jevy je možno spíše vidět ve druhé oblasti problematiky vzniku politických stran, tedy tam, kde se jedná o vznik jednoho typu politické strany. Je zřejmé, že fakt téměř synchronního zakládání stran sociálně demokratických (60. – 70. léta 19. stol.), křesťansko-sociálních (90. léta 19. století), komunistických (přelom 10. – 20. let) nebo Zelených (přelom 70. – 80. let) je možno vysvětlovat jak souvislostí s modernizačními procesy, tak i reakcí na bezprostřední krizové události nebo určité jevy ve společnosti, které byly její částí chápány jako kritické.

Při aplikování obecných tezí pro výklad konstituování stran a stranických systémů však musíme být opatrní až skeptičtí, protože detailnější historický výzkum často nepotvrzuje některé předpoklady. Doložit to lze např. na tvrzení, jež je možno nalézt už u Maxe Webera, a které rozšířil především Duverger,⁴ že vznik moderních politických stran souvisí se zavedením vše-

obecného volebního práva. Duverger ovšem nestaví toto tvrzení jako striktní, ale říká, že zde existuje funkcionální souvislost mezi rozšiřováním všeobecného volebního práva a posilováním role parlamentu a vývojem stran. Zůstane-li však z Duvergerovy formulace jen často interpretované tvrzení, že vznik stran je spojen se zavedením všeobecného volebního práva, pak to nemusí platit bezesbýtku. Např. v rakousko-uherské monarchii se formovaly politické strany také v podmínkách omezeného volebního práva, a to dokonce i ty strany, které lze i podle přísných kritérií označovat za moderní, protože představovaly např. typ masové strany (sociální demokraté, katolické strany, strany agrární apod.). Vybudování vnitrostranické struktury lze u těchto stran často doložit už před zavedením všeobecného volebního práva. Navíc je potřeba připomenout, že všeobecné volební právo platilo v Rakousku-Uhersku od roku 1907 jen pro volby do říšské rady, zatímco zemské sněmy zachovávaly kuriální systém s volebními censy, který v žádném případě – ani s přihlédnutím k pozdější existenci všeobecných kurií – nelze považovat za splňující kritéria všeobecného volebního práva. Přitom je třeba říci, že pro většinu stran byla zemská politická rovina z hlediska formování politické strany důležitější, a teprve z ní a ze zemské politické reprezentace se rekrutovali zástupci do říšské rady. Navzdory těmto skutečnostem se však – bez všeobecného volebního práva – na přelomu 19. a 20. století zformoval např. v českých zemích systém politických stran, který pak bez velkých změn existoval i v období po rozpadu Rakouska-Uherska. Je nepochybné, že volební omezení vedlo k tomu, že do zavedení všeobecné volební kurie se sociální demokraté (ale v podstatě ani křesťanští sociálové) nemohli stát parlamentní stranou, a také poté – bez všeobecného hlasovacího práva – byly jejich možnosti získat parlamentní zastoupení velmi limitovány. To však neznamená, že to mělo rozhodující vliv na formování těchto stran a na jejich etablování. Je tedy nutno připustit, že všeobecné volební právo nemuselo být vždy nutnou podmínkou

konstituování politických stran a stranicko-politických systémů, i když obecná souvislost mezi rozšiřováním všeobecného volebního práva a formováním moderních politických stran existuje.

Korigování některých obecných předpokladů konkrétními případy je nezbytné, na to ostatně upozorňuje v souvislosti se vznikem stran už Maurice Duverger.⁵ Předpokladem je ovšem důkladný historický výzkum, který nabídne detailní popis vzniku politických stran v jednotlivých zemích. Je však nutno říci, že moderní historiografické studie věnované této problematice nejsou k dispozici pro všechny stranicko-politické systémy, a pokud existují, není jejich využití politickou vědou dostatečné. Česká historiografie přinesla v polovině devadesátých let takovou práci v podobě knihy Jiřího Malíře *Od spolků k moderním politickým stranám*, v níž autor podává důkladný a o detailní historický výzkum opřený výklad vzniku a etablování systémů českých a německých politických stran na Moravě.⁶ Její předností je mj. také to, že se v ní autor pokusil ukázat platnost některých sociálně vědných teorií o formování politických stran resp. systémů organizovaných zájmů, ať už koncepce *cleavages*, tak především *sloupové (pilířové) teorie, modelu politických táborů a sociálně morálních milieu*. Výzkum J. Malíře ukázal, jak se při vzniku systému politických stran např. na Moravě doplňovaly motivy nacionální, které vytvářely primární „prostředí“ systému politických stran (což vedlo k paralelní tvorbě dvou prakticky nezávislých stranicko-politických soustav – české a německé – na jednom území), s faktory ekonomicko-sociálními, které sekundárně determinovaly vnitřní strukturu obou stranicko-politických systémů. Pozoruhodná je také doložená závislost konstituujících se politických stran na již existující struktuře zájmových organizací, které nehrály – jak se často schematicky předpokládá – rozhodující roli pouze v období před vznikem politické strany, ale jež byly z mnoha důvodů často nezbytnou podmínkou jejího fungování v celém procesu etablování jednotlivých politických stran i celého stranicko-politického systému.

Současně je možno právě na detailním historickém výkladu ukázat rámcovou platnost Duvergerovy teze o dvojím formování stran, jednak „vnitřní“ cestou v rámci parlamentu, jednak vnějším způsobem,⁷ a následný vývoj obou typů stran. Je ovšem zajímavé, že u některých honoračních (elitních) stran nenastala očekávaná tendence přibližování se k typu masové strany (např. Národní strana na Moravě), stejně jako skutečnost, že až do roku 1914 zde existovaly všechny typy politických stran vedle sebe, ačkoliv se dá na mnoha faktorech doložit, že v případě elitních stran vzniklých převážně prvním (interním) způsobem se projevovala zjevná regresivní tendence, jež našla své vyjádření v postupně se snižujícím parlamentním zastoupení.

Výzkum moravského případu konstituování stranicko-politických systémů však také staví určité otázky za Duvergerovo tvrzení, že do roku 1900 se strany formovaly především jako starší typ, jehož vznik vycházel z parlamentu a voleb, zatímco od počátku našeho století se vytvářely strany nového masové typu, které vznikaly zdola.⁸ Zůstaneme-li v českých zemích období na přelomu 19. a 20. století, musíme naopak konstatovat souběžnost obou typů, z nichž první bezpochyby představovala staročeská strana a v jistém smyslu (a po určitou dobu) i mladočeši, a druhý sociální demokracie, která se formovala zcela odlišným způsobem, avšak ve stejném období. Duvergerův předpoklad ovšem vyvrací i vznik katolických politických stran: křesťansko-sociální strana se formovala už v devadesátých letech – tedy zhruba ve stejném období, kdy se *interní* cestou konstitovali např. moravští mladočeši – prokazatelně *vnějším* způsobem, katolicko-národní strana byla vytvářena interně i externě současně, což znamená, že vznikla jak přestupem části poslanců národní strany, tak i vnějším tlakem katolických zájmových organizací, přičemž také tento proces probíhal už v polovině devadesátých let.⁹ Lze tedy říci, budeme-li argumentovat jen stavem systému českých politických stran na Moravě, že zde už před rokem 1900 nacházíme v určité rovnováze (již

není samozřejmě možno vzhledem k volebnímu systému hledat v parlamentním zastoupení) jak obě *formy* – vnitřní a vnější – *vzniku* politických stran, tak také oba základní *typy* stranicko-politických subjektů, tedy strany masové i elitní. Nejnovější dějiny českého (československého) stranicko-politického systému nám navíc dokazují, že Duvergerem vymezené způsoby vzniku stran a s tím související typy nejsou spojeny jen s jednou vývojovou etapou, jen s jedním časovým obdobím, ale že se svým způsobem a v různých podobách reprodukují, přičemž ovšem platí, že nemusí být pravdivý normativním přístupem poznamenaný předpoklad o regresivnosti a progresivnosti toho či onoho typu politické strany. Duvergerovu tezi o r. 1900 jako mezníku pro vznik stran zdola nelze tedy chápat absolutně – což zřejmě nebylo ani Duvergerovým záměrem – ale jako tendenci.

Celým tímto historickým exkurzem chceme ukázat, že přílišné zobecňování – byť by bylo založeno i na znalosti *několika* příkladů – není právě v případě politických stran na místě, protože nám chybí dostatek informací, údajů a teoretických konceptů, které by takový postup umožnily. Skutečnost, že se pak ve většině odborné literatury přebírají bez ověření některá autoritativní tvrzení klasiků, která ovšem nelze považovat často za nic jiného než za dobře konstruované hypotézy, stejně jako fakt, že tyto hypotézy se v některých případech a ve velmi hrubých rysech zdají být platné, by neměla vést k tomu, abychom rezignovali na jejich přezkušování, popř. korigování, a to i tam, kde sami nejsme v tuto chvíli schopni nabídnout hypotézu uspokojivější.¹⁰

B. Teoretické přístupy ke vzniku a vývoji politických stran

To v plné míře platí i pro některé další teoretické koncepty, které se ukázaly jako vcelku nosné pro některé střeoevropské země a které v mnoha směrech umožnily lépe porozumět příči-

nám vzniku stran. První z těchto důležitých tezí byla koncepce *cleavages* (konfliktních linií, rozporů) formulovaná v šedesátých letech americkým sociologem Seymourem Martinem Lipsetem a norským politologem Steinem Rokkanem, která mj. vysvětluje specifické konfigurace systémů politických stran v jednotlivých evropských zemích rozdílnými kombinacemi *cleavages* (centrum v. periferie, stát v. církve, město v. venkov, práce v. kapitál) v jejich sociální struktuře.¹¹ Jako základní výkladový princip využívá u nás tento teoretický koncept např. Michal Klíma.¹² K pochopení specifické pozice některých stran významně přispěla také teorie o sloupové politické kultuře, kterou na sklonku 50. let formuloval nizozemský historik Kruijt¹³ a již pak rozpracoval především německý sociolog M. Rainer Lepsius v konceptu tzv. *sociálně morálních milieu*.¹⁴ Tendence, kterou označujeme „*Versäulungsprozeß*“ – tedy vytváření několika oddělených světonázorově či nábožensky definovaných komplexů politických a sociálních organizací se specifickými hodnotami, postoji a „životním stylem“, jež v širším smyslu můžeme označit jako sociálně morální milieu – vedla v některých zemích např. k vytváření socialistické nebo katolické politické subkultury, jejímž výrazem byla i existence takto definovaných politických stran.¹⁵ Kruijtova teze však našla větší ohlas v historiografické literatuře než přímo v politologických pracích.¹⁶ Výhodou obou koncepcí je to, že se zdají být potvrzovány empirickým výzkumem. Jejich schopnost objasnit některé vývojové aspekty politických stran jsme ostatně ukázali v několika studiích věnovaných problematice křesťansko-demokratických stran, kde však bylo také naznačeno, že aplikování těchto modelů má své meze, a že nejsou schopny vysvětlit specifika formování a vývoje jednotlivých křesťanských stran v různých stranicko-politických systémech bezesbýtku.¹⁷ Obecněji lze navíc připomenout, že teze o sloupové politické subkultuře a sociálně morálních milieu neplatí zdaleka pro všechny stranicko-politické subjekty, koncepce hlavních konfliktních linií Lipseta a Rokkana je zase – navzdory

jemné aplikaci a různým rozpracováním – přece jen příliš schematická.

To je pravděpodobně jedna z možných odpovědí na nabízející se otázku, proč s těmito výkladovými koncepcemi vzniku politických stran více nepracují někteří vlivní autoři, např. Sartori, který z Lipsetova a Rokkanova sborníku opakovaně cituje (především Linzův text o španělském systému politických stran),¹⁸ ale pojem *cleavages* používá velmi opatrně, nejvíce zřejmě při výkladu umírněného pluralismu a segmentovaných společností. Zde lze mimochodem u Sartoriho najít při terminologickém vyjasňování také pojem *verzuiling* (niz.) a některé termíny používané pro rakousko-uherský politický systém (systémy).¹⁹ Obecnější platnost pro výklad politických stran však pravděpodobně těmto modelům nepřikládá. Klaus von Beyme dává sice rámcově za pravdu Lipsetově a Rokkanově tezi o „zamrznutí“ stranických systémů, resp. přiznává její platnost pro Evropu, ale z textu je zřejmé, že si plně uvědomuje nedostatky koncepce konfliktních linií. Beyme přitom vcelku pomíjí Lipsetův a Rokkanův sborník, ale odvolává se v této věci na propracovanější, ale méně známou samostatnou Rokkanovu práci *Citizen, Elections, Parties*,²⁰ kterou označuje za přínosnou a podnětnou, i když jí vyčítá schematicismus a příliš zjednodušující snahu redukovat vše na čtyři konfliktní linie.²¹ Nicméně právě na základě Rokkanovy analýzy sám precizuje schéma deseti konfliktních linií, podle nichž vznikaly, resp. se diferencovaly politické strany: 1. Liberalismus proti starému režimu – 2. Konzervativci, 3. Dělnické strany proti občanskému systému, 4. Agrární strany proti průmyslovému systému, 5. Regionální strany proti centralistickému systému, 6. Křesťanské strany proti laickému systému, 7. Komunistické strany proti „sociáldemokratismu“, 8. Fašistické strany proti demokratickému systému, 9. Protestní občanské strany proti byrokratickému systému sociálního (welfare) státu, 10. Ekologická hnutí proti společnosti růstu a spotřeby.²² Toto schema naznačuje, že by teoreticky každý stranicko-politický systém

mohl zahrnovat deset skupin stran, což ovšem není v realitě pravda. Jednotlivé politické systémy redukují komplexitu konfliktů různě. Beyme připouští, že „schéma deseti stran“ vysvětluje, na základě jakých sociálních konfliktů určité strany vznikaly. Doporučuje však tuto koncepci prověřit opačnou otázkou, která nebývá často kladena, totiž proč při existenci některých z konfliktů uváděných v tomto schématu občas žádné odpovídající strany nevznikají. Na konkrétních příkladech pak ukazuje, že se sice dají nalézt v jednotlivých kauzách důvody, proč se na jednotlivých konfliktních liniích v té či oné zemi vytvářejí nebo naopak nevytvářejí politické strany, ale že se tyto faktory ovlivňující konstituování a etablování nových stran nedají rozhodně zevšeobecňovat pro všechny západní demokracie.²³

Tím se pomalu dostáváme v naší analýze zpět k problému obecné platnosti teoretických přístupů ke vzniku politických stran. Žádný z nich totiž neposkytuje univerzálně aplikovatelný model, podle něhož by bylo možno bezesbytku přičiny formování politických stran a stranicko-politických soustav v jednotlivých zemích vysvětlit. Teprve jejich nedogmatickou aplikací, kombinací jednotlivých přístupů a jejich důsledným verifikováním (či falzifikováním) výsledky historického výzkumu lze dojít k přijatelnému výkladu formování systému politických stran v konkrétních zemích. Rozhodně se však nedá říci, že disponujeme nějakým univerzálním výkladovým schématem, které nám v obecné rovině objasňuje, proč politické strany vznikají.

C. Obecné příčiny vzniku politických stran

Bylo by možno však jít ještě dále, než někteří autoři, a položit si otázku, na co vlastně přesně teoretické přístupy ke vzniku politických stran odpovídají. Při bližším pohledu se totiž ukáže, že nabízejí odpověď – byť se všemi výhradami, jež zde byly uvedeny – na to, *jak* vznikají politické strany, za *jakých* okolností se

kteří politické strany formují a v *jakých* podmínkách se ten či onen typ politické strany objevuje. Otázka *jak* je však jen zastupným problémem, protože obchází základní otázku, jež stojí v pozadí všech těchto úvah a která je navíc skutečně obecnější povahy: *proč* vznikají politické strany? Rozdíl ve výši abstrakce obou otázek je zjevný. Zatímco v případě *způsobu* vzniku politických stran (jak?) lze pravděpodobně zastávat tezi, že žádný obecný teoretický přístup není s to tento proces komplexně vysvětlit, protože v sobě nedokáže zahrnout všechny faktory, jež v jednotlivých politických systémech formování politických stran, resp. jejich soustav ovlivňují, pak u otázky po *příčinách* vzniku politických stran (proč?) by naopak bylo možno předpokládat nalezení uspokojivé obecné odpovědi, která by byla platná všude tam, kde se v jakékoli podobě subjekty identifikovatelné s politickými stranami vytvořily.

Musíme totiž zvážit dvě skutečnosti: 1. Politické strany se vytvářejí opakovaně v nejrůznějších časových a geografických souřadnicích. 2. Je možno dokonce akceptovat hypotézu, jež má s velkou pravděpodobností platnost teorie, že politické strany jsou nejen základní institucí reprezentativní demokracie (R. J. Dalton), ale vůbec *nezbytnou* součástí demokratických (E. E. Schattschneider)²⁴ a snad také semidemokratických politických systémů. Platí-li skutečně tato tvrzení – a obě je možno bez větších obtíží empiricky doložit – pak musejí existovat *obecné* příčiny vzniku politických stran, které na rozdíl od faktorů ovlivňujících průběh tohoto procesu nejsou dobově, místně, politicko-kulturně, ekonomicko-sociálně ani nijak jinak podmíněny, existují však shodně minimálně ve všech moderních demokratických státech.

Domníváme se, že odpověď na otázku, proč vznikají a existují politické strany, můžeme nalézt jen v tom případě, budeme-li sledovat, jaké mají ve společnosti, v politickém systému *funkce*. Jedině v tom, jaké obecné i speciální funkce politické strany plní, lze vidět obecné příčiny jejich existence. Toto konstatování

není přihlášením se k funkcionalismu,²⁵ ani nepředstavuje snahu redukovat všechny aspekty existence politických stran na jejich funkce, ale je jediným východiskem „z teoretické pasti“, která spočívá v hledání vysvětlení na základě „obecných“ teoretických modelů, jež jsou vystavěny na několika speciálních případech a jež navíc odpovídají na jinou otázku. Přitom příčinou vzniku politických stran a jejich re-produkce v nejrůznější strukturovaných politických systémech, ba dokonce ve všech typech demokratických politických systémů, přímou, resp. polopřímou demokracii švýcarského typu nevyjímaje, nemůže být nic jiného než to, že ve všech těchto systémech plní obdobné funkce, jež jsou jinými institucemi nezastupitelné. Je tedy nezbytné tyto funkce identifikovat.

D. Identifikace funkcí

Nabídka funkcí politických stran, jež jednotliví autoři předkládají, je poměrně široká a závisí na ideově teoretických pozicích, které jsou jimi zastávány. V klasické nauce o vládních systémech Georga Brunnera, jež navazuje na německou tradici státovědy a ústavního práva, se setkáme se čtyřmi základními funkcemi, které vycházejí z weberiánské tradice chápání politických stran. Brunner mluví (1.) o *integrační* funkci, kterou rozumí nejrůznější formy zprostředkování mezi lidem (Volk) a nositeli státního panství (staatliche Herrschaftsträgern), dále (2.) o funkci *výběru vedení*, což znamená, že strany vybírají a prosazují kandidáty do vedoucích funkcí. Další dvě funkce politických stran uváděné Brunnerem se navzájem vylučují, resp. doplňují. Je to (3.) funkce *výkonu panství*, kterou naplňuje ta strana (strany), která zvítězila ve volbách a vytváří exekutivu a (4.) funkce *kontroly panství*, jež je realizována opozičními politickými stranami.²⁶ Brunnerovo vymezení vybízí k otázce po charakteru jednotlivých funkcí, které mají politické strany plnit. Je totiž

zřejmé, že funkce uváděné G. Brunnerem lze rozdělit do dvou skupin, z nichž jednu budou tvořit první dvě funkce, které plní každá politická strana v *každé* situaci a druhou skupinu obě posledně jmenované funkce, jejichž současné plnění jednou politickou stranou je vyloučeno, což znamená, že každou z nich plní politická strana v *různých* situacích, resp. že funkci výkonu panství neplní některé politické strany nikdy.

V podstatě by bylo možno teoreticky rozdělit funkce politických stran do dvou základních typů, které se budou částečně překrývat: (1.) na funkce, které plní v rámci politického systému *jedna* strana, (2.) na funkce, které plní v rámci politického systému *celý systém* politických stran. První skupinu funkcí, jež jsou vlastní jednotlivým politickým stranám, je možno dále rozdělit na dva typy: (a.) na *universální* funkce, které plní každá politická strana a (b.) na *speciální* funkce, které plní za určitých okolností některé politické strany. Problém nejrůznějších katalogů stranicko-politických funkcí spočívá v tom, že zpravidla jejich autoři dostatečně nerozlišují *typy* jednotlivých funkcí a staví je nediferencovaně vedle sebe, čímž se vypovídací hodnota takto vytvářeného přehledu výrazným způsobem snižuje. Navíc se přes dominující empiricko-deskriptivní charakter popisu funkcí nezdědka objevují tendence vystavět přehled funkcí na základě normativních hledisek, resp. obecné představy, co by strany měly (nebo také neměly) v demokratickém politickém systému dělat. Výsledek vytváření takto nejasně strukturovaných funkčních katalogů pak samozřejmě nemůže být pro politickou vědu příliš přínosný.

Většina současných autorů vychází při konstruování přehledu funkcí politických stran – ať už si toho jsou vědomi, nebo ne – ze dvou myšlenkových zdrojů. Jedním z nich je klasická představa o typických znacích politické strany, kterými je ideologie a patronáž (patronace), jak to do podvědomí sociálních vědců fixovali autoři od Edmunda Burka po Maxe Webera.²⁷ Druhým zdrojem je přehled funkcí politického systému, které plní každý

politický systém při přeměně *inputs* na *outputs*, jak ho vytvořili Gabriel A. Almond a G. Bingham Powell především v práci *Comparative Politics*. Oba autoři zde mluví o šesti základních funkcích politického systému. Při procesu konverze (*conversion processes*) dochází nejprve k tomu, že (1.) jsou formulovány požadavky (*interest articulation*), (2.) požadavky jsou kombinovány ve formě alternativních návrhů jednání (*interest aggregation*), (3.) jsou formulovány autoritativní pravidla (*rule making*), která jsou (4.) zavedena a prosazena (*rule application*), tato aplikace je (5.) přizpůsobena individuálním případům (*rule adjudication*), přičemž (6.) tyto rozličné aktivity jsou vyměňovány uvnitř politického systému a předávány jeho okolí (*communication*).²⁸ Někteří autoři doplňují tento „Almondův katalog“, jak bývají tyto funkce (systémové úkony) často nazývány, ještě dalšími dvěma funkcemi, o nichž se sice u Almonda a Powella také mluví, ale které nejsou jimi explicitně řazeny mezi základních šest. Další funkcí je tedy (7.) udržování a přizpůsobování systému (*system maintenance and adaptation functions*) a (8.) k tomu nezbytné rekrutování politického personálu (*socialization and recruitment of people*).²⁹ Z uvedeného je zřejmé, a to si ostatně řada autorů také uvědomuje, že na plnění těchto funkcí politického systému se výrazným způsobem podílejí politické strany, přičemž některé z nich realizují zřejmě výhradně ony. Nelze samozřejmě popírat ani jiné zdroje a tvrdit, že autoři zabývající se funkcemi politických stran vycházejí pouze ze dvou zmiňovaných inspirací, ale je jisté, že klasická představa o politické straně a funkcionalistické (systémově teoretické) chápání politického systému a jeho subsystémů jsou výraznými determinantami (byť podvědomými) většiny novodobých přehledů funkcí politických stran.

U současných českých autorů monografických prací o politických stranách není tento vliv až tak významný, protože se funkcím politických stran věnují jen okrajově a většinou na základě standardních vzorů, avšak i zde je místy pozorovatelný. Michal Klíma výslovně uvádí pět hlavních funkcí politických

stran, kterými je (1.) sjednocování zájmů, (2.) integrační úloha, čímž rozumí především poskytování možnosti zájmovým skupinám účastnit se na formování a prosazování stranického programu, dále funkce (3.) politické socializace a (4.) mobilizace voličů a konečně (5.) funkce organizace vlády.³⁰ Je samozřejmě otázka, zda první dvě funkce nejsou, alespoň podle autorova výkladu, v podstatě shodné; stejně tak je např. sporné, do jaké míry odlišovat funkce socializace a mobilizace voličů a konečně nakolik lze funkci organizace vlády identifikovat s jinou důležitou činností politických stran, kterou je výběr a příprava politického personálu ve všech politických rovinách, čím se zpravidla myslí i jiné než jen vládní funkce, byť by zde slovo vláda bylo chápáno ve smyslu *government*, tedy v co nejširším významu. Miroslav Novák se naproti tomu ve své práci v duchu svého duvergerovského přístupu k politickým stranám od úvah o jejich funkcích víceméně distancuje s tím, že konstatuje, že vysvětlit původ politických stran funkcemi se pokouší funkcionalistický přístup. Novák se obsáhleji zabývá pouze tzv. tribunskou funkcí politických stran, kterou rozebírá na základě vymezení G. Lavaua, a jinak zmiňuje čtyři základní funkce, jež uvádí v podstatě podle starší Apterovy práce³¹: 1. rekrutování, výběr a střídání řídicích pracovníků, 2. strukturování veřejného mínění, 3. integraci sociálních skupin a 4. kontrolu, koordinaci a stabilizaci vládních orgánů.³² Oba autoři významnějších českých prací o politických stranách se tedy jejich funkcím příliš nevěnují a uvádějí je spíše v závislosti na jiných autorech. Tuto skutečnost však není možno považovat za nedostatek obou zmiňovaných publikací, protože jak Klíma, tak ještě více Novák se primárně soustřeďují na výklad problematiky stranicko-politických systémů a teorie politické strany v jejich pracích představuje jen pomocný prvek. Ostatně to není nic neobvyklého, protože v rámci stranicko-politických teorií se různé modely staví k funkcím politických stran odlišně a některé s nimi téměř vůbec nepracují. To jistě neplatí pro *integrační model*, který se vyznačuje vytvářením

aditivních katalogů stranických funkcí a to často bez funkcionalistické terminologie. Naproti tomu *model stranicko-politické souměže*, jenž se v tradici Schumpetera a Downsona rozšířil v USA, mohl vzhledem ke svému chápání politických stran jako nástroje pro přípravu vedoucí elity, které slouží především mobilizační vůli při volbách, na definování funkcí politických stran rezignovat. Aby se bylo možno vyhnout normativním implikacím evropské diskuse o stranách, byl v americké literatuře celý problém shrnut pod pojem *linkages* (vazby) mezi státem a společností, přičemž byly diskutovány především participační, vzdělávací a klientistické *linkages*.³³ Naproti tomu *transmisní model*, který chápe strany jako nástroj artikulace vůle aktivních občanů, s funkcemi politických stran pracuje a některé z nich se z pozice požadavku na větší demokratizaci snaží zdůraznit, což se podle Klause von Beymeho projevuje především reideologizací funkce stanovení cíle a upřednostňováním mobilizační funkce.³⁴

E. Funkční katalogy

Není zde možno představovat – a nebylo by to ani účelné – jednotlivé pokusy o vymezení stranicko-politických funkcí, jak je lze v bohaté míře najít u různých autorů. Zmíňme tedy jen obecnou tendenci z poslední doby spočívající v tom, že většina politologů se snaží nepřebornou změť funkcí, které lze jmenovat – a tedy i v odborné literatuře porůznu nalézt – nějakým způsobem redukovat, a to v podstatě ve výše uvedeném smyslu: tedy tak, aby nebyly vedle sebe stavěny funkce různého druhu a kvality a aby určené funkce politických stran reprezentovaly spíše ty, jež mají více universální charakter. Je také patrné, nakolik se právě v této oblasti dokázal postupně prosadit systémově teoretický model, což ovšem není možno chápat jako negativum. Ambice systémové teorie vytvořit obecný teoretický rámec pro politický systém a jeho subsystémy zůstala sice nenaplněna, ale důraz na